

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ.

Δημοσθένης.

Εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν αἰείποτε μειράκιον κατὰ τὴν ἀνάπτουξιν διαμείναντα, εἰς τὸν ἀγαγνώστην ὅστις ἀπερισκέπτως διατρέχει τοὺς συγγραφεῖς, καὶ τὸν μεταχειριζόμενον τὰς λέξεις εἰς τὴν ὁμιλίαν του ὡς μεταχειρίζεται τὰ νομίσματα, χωρὶς ποτὲ νὰ ἐρευνᾷ διὰ ποῖον λόγον ἔχουν ταύτην μᾶλλον ἢ ἄλλην ἀξίαν, εἰς ὅλους τοὺς τοιοῦτους, τοῦ Δημοσθένους τὸ ὄνομα κινεῖ ἀπλῶς καὶ μόνον τὴν ἰδέαν τερασίου τινος ῥητορείας, ἂν δύναται νὰ ὀνομασθῇ οὕτω ὅ,τι εἶναι παντάπασιν ἀκατάληπτον. Καὶ τῶντι, τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι ὄνομα ιδιότητος μᾶλλον ἢ ἀτόμου, εἶναι μᾶλλον ἐπιθετον ἢ ὄνομα κύριον, καὶ ὡς τις εἶχεν εἰπῇ περὶ τοῦ Μήλωνος ὅτι τ' ὄνομά του εἶναι " ἦττον ὄνομα ἀνδρὸς ἢ ὄνομα εὐφυίας, ἀρετῆς καὶ ἐλευθερίας," οὕτω καὶ ἐπὶ Δημοσθένους ὁ ἄνθρωπος γενικῶς θεωρούμενος πρὸ πολλοῦ ἐγίγην ἀφανῆς εἰς τὰς κυριωτέρας αὐτοῦ ιδιότητας.

Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι κατὰ τὴν κοινὴν χρῆσιν εἴτε τῶν συνδιαλέξεων, εἴτε τῶν βιβλίων, εἴτε ἄλλου τινος ὁποιοῦδῃποτε ἐγίνεν ἤδη σύνηθες τὸ νὰ ἔχωμεν τύπους τινας ἐκ συνθήκης διὰ τῶν ὁποίων ἀποφεύγομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ἔχομεν οὐδεμίαν περὶ τινος δοθέντος ἀντικειμένου ἰδέαν τοιοῦτος τύπος εἶναι ὁ "Ὀμηρος εἰς τὴν ποιητικὴν, ὁ Ῥαφαῆλος εἰς τὴν ζωγραφικὴν, ὁ Δημοσθένης εἰς τὴν ῥητορείαν. Εἶναι μὲν βέβαιον καὶ γνωστὸν ὅτι εἰς τὰ γενικὰ ὑποκρύπτεται δόλος, ἀλλὰ θεωροῦντες τὴν μεγάλην οἰκονομίαν τοῦ σκέπτεσθαι, ἥτις μᾶς προσγίνεται ἐντεῖθεν, δυνάμεθα ἴσως νὰ θέσωμεν ἐκ παραλλήλου τὸ προφανὲς καὶ ἀναμφισβήτητον τοῦτο κέρδος μὲ πᾶσαν ὑποκρυπτομένην ζημίαν. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἀφ' οὗ ἀποθάνῃ ὁ ἄνθρωπος, ἀφ' οὗ ἐντελῶς μεταβῇ ἀπὸ τὴν ζωὴν εἰς τὴν ἱστορίαν, μεταβάλλεται εἰς

εἰκόνα, καὶ παρίσταται εἰς ἐξειδιάζον τι σχῆμα καὶ ἔνδυμα, χωρὶς ποτὲ νὰ φροντίσωμεν νὰ τὸν φαντασθῶμεν ὑπ' ἄλλο ὅποιον δῆποτε. Λέγεται περὶ τοῦ ἀρίστου τῶν βιογράφων ὅτι εἰς δημόσιόν τινα τελετὴν, λησμονῶν ὅτι ἤθελε καταγε-
λασθῇ, προσήλωσεν εἰς τὸν πῖλον τοῦ ἐπιγραφῆν φέρου-
σαν "ὁ Κύριος Βοσουέλλος"· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπα-
ραλλάκτως προσφέρεται καὶ ὁ κόσμος πρὸς τοὺς ἡρώας
του. Τοῖς προσαρτᾷ ἐπιγραφῆν, εἴτε κατάλληλον εἴτε μὴ,
καὶ ὅπως ἐπεγράφησαν ἅπαξ, οὕτω καὶ φημίζονται διὰ
πάντοτε, γινόμενοι ἀπλαῖ ἀφηρημένοι ἰδέαι, περὶ τῶν ὁποίων
μύριοι ὅσοι μᾶς λέγονται κοινοὶ τόποι, οὐδὲν δὲ πρακτικῶς
ῥητικὸν καὶ ἐφαρμοστόν.

Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι κακόν· διότι ἂν καὶ ἡ τοιαύτη δι' ἀφαι-
ρέσεως μέθοδος εἶναι εὐκόλος εἴτινας περιστάσεις, διδακτικώ-
τερος καὶ περιεργότερος εἶναι ὁ συγκεκριμένος τρόπος. Ὡς
ἐμμείνωμεν εἰς τὸ τοῦ Δημοσθένους παράδειγμα. Ὁ κόσμος
ὅλος γνωρίζει ὅτι ἦτον μέγας ῥήτωρ, ἀλλὰ διστάζομεν νὰ
βεβαιώσωμεν ἂν ἄλλο τι περισσύτερον παρὰ τοῦτο εἶναι
γνωστόν. Οἱ ῥήτορες εἰς τὰς δημηγορίας των, καὶ οἱ μαθη-
ταὶ τῶν σχολείων εἰς τὰ γυμνάσματά των τὸν λεηλατοῦσιν
πολλάκις ἀναμφιβόλως πρὸς εὐκολίαν των· διότι ῥητορικὰ
σχήματα πολλάκις καλύπτουσι θάυμασίως τῶν ἐπιχειρη-
μάτων τὴν ἑλλειψιν, καὶ εἶναι ἐπιδεικτικώτερα. Ἀλλὰ ποίαν
ἄλλην ὠφέλειαν ἢ διδασκαλίαν πορίζεται ὡς ἐκτούτου τὸ
ἀνθρώπινον γένος, μένει νὰ ἴδωμεν ἀκόμη· ἡ ἐπιστημότης
εἶναι πρόσκομμα εἰς τὰς γνώσεις, καὶ ὡς λέγει ἡ παροιμία,
"ὁ ἔχων πολλοὺς γνωρίμους ἔχει ὀλίγους φίλους."

Καὶ μ' ὅλον τοῦτο ὁ ἄνθρωπος περὶ οὐ πρόκειται εἶναι πολ-
λῆς περιεργείας ἄξιος, ὕλης μεστὸς καὶ εἰς συμπεράσμα-
τα πλούσιος, δι' ὅσους τὸν νομίσωσιν ἄξιον τῆς σπουδῆς των.
Ἀξίος ὅχι νὰ διασφαιρίζηται ὡς μέχρι τοῦδε ἀπὸ τοὺς κοι-
νοὺς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ προσεκτικῶς νὰ παρατηρηθῇ, νὰ
ἐξετασθῇ περίεργως, καὶ ν' ἀναλυθῇ μετὰ λεπτομερείας.

Ἐρρέθη πολλάκις ὅτι αἱ βιογραφίαι ἠθελον εἶσθαι καὶ
τερπνότεραι καὶ διδακτικότεραι, ἐὰν ἐξετίθεντο εἰλικρινεῖς

πλήρεις, ἔαν περιεῖχον περισσοτέραν μὲν ὕλην, ὀλιγοτέρας δὲ θεωρίας ἀφ' ὅτι συνήθως γίνεται. Ἴδου τὸ πρᾶγμα· ὁ λόγος εἶναι ἡ φυσικὴ περιέργεια τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα πάντοτε διὰ πᾶν τὸ ἀφορῶν τὸ ἡμέτερον γένος. "Ὅσον μὲν διὰ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ, τὸ θεωροῦμεν ἀμφίβολον· ὅσον δὲ διὰ τὴν αἰτιολογίαν τοῦ φρονοῦμεν ὅτι ἡ ἀρίστη αὐτῆς πηγὴ εὐρίσκεται εἰς τὸν Τερέντιον" Homomusu κτλ. Διότι ἂς ὑποθέσωμεν τὸ ἡμερολόγιον πολίτου τινος πλήρες ἀκριβὲς καὶ λεπτομερὲς ὅσον καὶ τὸ ἐμπορικόν κατὰστιχον, ἐκτεθειμένον πρὸς τούτοις καὶ ἐν ἄκρᾳ ἀληθείᾳ, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀκτίνος εὐφυΐας, ἄνευ τινος μυθώδους καθωραϊσμοῦ, ἂς ὑποθέσωμεν, λέγω, ὅτι, ὑπάρχει τοιοῦτο βιβλίον, διότι οὔτε νὰ φαντασθῶμεν καὶ δὲν δυνάμεθα τὸν ἀγῶνα τοῦ νὰ καθυποβληθῇ τις εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ἐξ ὀλοκλήρων φύλλων τοιοῦτου συγγράμματος. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἡ εὐφυΐα δύναται μετὰ μεγάλους ἀγῶνας νὰ παραγάγῃ ἐκ τοῦ πηλοῦ ὄχι χρυσὸν ἢ ἄργυρον τῶντι, ἀλλὰ τι καὶ τούτων πολυτιμώτερον. Ἀλλ' ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς ὕλης αὐτῆς, περὶ τῆς ὕλικῆς ἀληθείας, καὶ τῶν εἰς αὐτὴν κυρίως ἀναγομένων· οὐχὶ δὲ περὶ τῆς γοητείας διὰ τῆς ὁποίας κομψὴ φαντασία δύναται νὰ ἐπικοσμήσῃ τὴν ἀλήθειαν διὰ νὰ τὴν ἀναδείξῃ χαριεστέραν, ἀφ' ὅ,τι ἀληθῶς εἶναι.

Λέγεται περὶ ἔρανιστοῦ ἡ συγγραφέως τινος ἐνὸς τῶν βιογραφικῶν λεξικῶν μας, ὅτι ἔδιδεν ὁδηγίας εἰς τοὺς ἀνταποκριτάς του οἵτινες τῷ ἐπρομήθεον τὴν ὕλην, περιλαμβανομένας εἰς τρεῖς μόνας λέξεις, ἢ μᾶλλον εἰς μίαν (διότι τὴν περὶ τούτου διάκρισιν ἀνατιθέμεθα εἰς τοὺς δογματιστάς). "Πράγματα, πράγματα, πράγματα" οὕτω διέταττε, καὶ οὕτως ἐξετέλουν φαίνεται τὰς παραγγελίας του οἱ προμηθευταὶ ὡς ἔμπειροι καὶ πρακτικοὶ ἄνθρωποι· ἔλαβε τὰ πρῶτα τὰ ὅποια ἐζήτηι, καὶ ἅμα τὰ ἔλαβε, τὰ συνέδεσεν εἰς ἓν δέμα ὡς φρύγανα χρήσιμα μόνον διὰ ν' ἄψουν τὸ πῦρ τῆς ἐξίας, ἢ διὰ νὰ ποικίλωμεν τὴν μεταφοράν, ὡς ὑπερμεγέθη σωρὸν ξηρῶν κοκάλων, τὸν ὅποῖον οἱ ἀναγνώσται του, ἂν

ἤθελον νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ αὐτὸν, ἔπρεπε νὰ ἐνδύσῃ με
 σάρκα, καὶ νὰ ἐμψυχώσῃ με πνεῦμα ὅσον ἐδύναντο κα-
 λήτερον. Τοιαῦται βιογραφίαι δὲν εἶναι κακὴ τροφή διὰ τοὺς
 σκώληκας, καὶ ἡ ἀρίστη τῶν χρήσις εἶναι τὸ νὰ ἐπιδεικνύον-
 ται κοσμοῦσαι τὰς θυρίδας βιβλιοπώλου ὅστις ἔχει περισσο-
 τέρας κοινὰς θέσεις, παρὰ κεφάλαια, πρὸς διδασκαλίαν ὅμως
 δὲν χρησιμεύουν παντάπασιν. Ἀληθὲς μὲν εἶναι ὅτι ὅλαι
 αἱ βιογραφίαι πρέπει νὰ περιέχῃ καὶ τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα·
 ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι πᾶν πραγματικὸν περιστα-
 τικὸν τοῦ ὁποίου ἡ ὑπαρξὶς δύναται νὰ βεβαιωθῇ δι' ὅρκου
 εἶναι καὶ χρήσιμον εἰς τὸν σκοπὸν τῆς βιογραφίας· ἐξ
 ἐναντίας διὰ νὰ ἀποβῇ ἡ βιογραφία διδακτικὴ, ἢ καὶ κατὰ
 τι χρήσιμος, καὶ ὅχι ὑπλὴ καὶ μόνη διασκέδασις, πρέπει νὰ
 περιέχῃ καὶ συμπεράσματα ἐνταυτῷ καὶ μεθόδους· συμπε-
 ράσματα, ὅσον τὸ δυνατόν σπουδαῖα καὶ τοιαῦτα ὥστε νὰ
 ἐλκύσῃ καὶ νὰ προσηλώσῃ τὴν προσοχὴν· καὶ ταῦτα μὲν
 ἂν καὶ ἐπιθυμητὰ, εἴτε σπουδαῖα ὅμως εἶναι εἴτε καὶ μὴ, δὲν
 εἶναι τόσον ἀναπόφευκτα, ὅσον αἱ μέθοδοι. Διότι ἂν ἐπιθυ-
 μῶμεν νὰ γνωρίσωμεν μηχανὴν, τί ἐκερδίσαμεν ἂν μᾶς
 δευχθῇ κιβώτιον εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται ὅτι ἡ μηχανὴ εἶναι
 ἐγκεκλεισμένη; οὔτε πολὺ ὠφελεῖ νὰ ἰδῶμεν τὸ ἔργον, τὸ
 ὁποῖον ἡ μηχανὴ ἐξετέλεσε, τὸν ἄλωνισμένον σῖτον, π. χ.
 τὸ ὑφασμένον ἱμάτιον, ἢ ὁποῖον δήποτε ἄλλο δύναται νὰ
 εἶναι τὸ ἔργον τῆς· ὅτι ἐπιθυμοῦμεν νὰ μάθωμεν εἶναι ὁ
 μηχανισμὸς τῆς, αὐτὸν πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν καὶ αὐ-
 τοῦ νὰ σπουδάσωμεν ὅλην τὴν συναρμοσολογίαν, παραμονεύ-
 οντές τον ἐπὶ τῆς ἐργασίας του. Ἐν ἐνὶ λόγῳ πρέπει νὰ τὸν
 ἰδῶμεν με τρόπον ὥστε νὰ τὸν κατανοήσωμεν, ἄλλως δὲν
 θέλομεν εὐχαριστηθῇ. Κατὰ τοῦτο γενικῶς σφάλλουν οἱ βιο-
 γράφοι. Ἀντὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου μᾶς ἐπιβάλλουσι τὴν
 ἐξωτερικὴν τοῦ ἀνθρώπου μορφὴν, μᾶς λέγουσιν ὅτι ἐδῶ
 ἦλθεν, ἐκεῖ ὑπῆγεν, τοὺς λόγους του, τὰς πράξεις του, τὰς
 ἐπιτυχίας καὶ ἀποτυχίας του. Ἀλλ' ὅλα ταῦτα εἶναι,
 ἐννοεῖται, ἀπλᾶ συνέπειαι, σημεία τινα προηγηθέντος συμ-
 περασμοῦ, ἐξωτερικὰ, κατὰ μέγα μέρος, ἀποτελέσματα ἐν-

δομύχου τινος δαιμονίου. ἐπομένως τὸ δαιμόνιον εἶναι τὸ ζητούμενον. Αὐτοῦ θέλομεν νὰ γνωρίσωμεν τὰς ῥοπὰς, αὐτοῦ τὰς ἀντιλήψεις, αὐτοῦ τὰ σχέδια, τὴν κινουσαν αὐτὸ δύναμιν, τὰ τῆς ἐνεργείας του ἐλατήρια. "Ὅλα ταῦτα θέλομεν νὰ τὰ μάθωμεν· ἀλλὰ πῶς; ἔμπνευσις ἢ ἐπαπτεία ἐδύναντο νὰ μᾶς συνδράμωσιν εἰς τοῦτο, ἀλλ' αὐται δὲν ἀπόκεινται εἰς ἡμᾶς, εἶναι ξέναί πρὸς τὴν ἀνθρώπιον φύσιν, οὐδὲ μᾶς ἐπακούουν ἐὰν τὰς ἐπικαλεσθῶμεν καὶ τότε ἄλλη ἐλπίς δὲν μᾶς μένει καμμία. Διὰ τοῦτο ἡ βιογραφία εἶναι καὶ θέλει εἶσθαι αἰωνίως πρᾶγμα ἀδύνατον, ἐνόσω θέλει εἶσθαι ἀδύνατος καὶ ἡ εἰς ἄλλον μετάδοσις τῆς ἰδίας συναισθήσεως. "Αν τις ποτὲ ἤθελεν ἐπιχειρισθῇ νὰ κάμῃ γνωστὸν αὐτὸς ἑαυτὸν, τότε ἴσως ἤθελον ἔχει οἱ ἄνθρωποι τινὰ πιθανότητα νὰ μάθωσι τὰ περὶ αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλπίδα ταύτην πρέπει νὰ ἀναβάλωμεν εἰς μέλλον μεμακρυσμένον, διότι μέχρι τοῦδε ἡ Αὐτοβιογραφία ἦτον μία ἀπὸ τὰς πολλὰς μόνον μορφὰς, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἡ ματαιοφροσύνη ἀποκαλύπτεται· τὸ στάδιον εἶναι ἔνδοξον, ἀλλὰ ποῦ ἀντάξιός αὐτοῦ ἀγωνιστής;

Κατὰ δυστυχίαν οἱ διασωθέντες μέχρις ἡμῶν βίοι τῶν ἀρχαίων εἶναι ἐλλειπεῖς κατὰ ταῦτα. Ὁ βιογράφος συνέχεε τὸ ἔργον αὐτοῦ μὲ τὸ τοῦ ἱστορικοῦ, ἠρύετο ἀπὸ τὰς αὐτὰς πηγὰς, καὶ ἔγραφε σχεδὸν κατὰ τὴν αὐτὴν βάσιν. Ἐκ τούτου συμβαίνει ὅτι ἀναγνόντες βιογραφίας εὐρίσκομεν ὅτι ἐννέα μεταξὺ δέκα ἐξ αὐτῶν δὲν μᾶς ἐδίδαξαν τι περισσότερον ἀφ' ὅ,τι ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἱστορίας τῆς αὐτῆς περιόδου τοῦ χρόνου, ἐκτὸς προσθέτων τινων γενναιολογικῶν εἰδήσεων καὶ ἡμερολογιῶν. "Ὅχι ὅτι τότε δὲν ἐγνώριζον τὴν ἀξίαν τῶν ἐλαχίστων ἀφῶν [touche] εἰς τὰς βιογραφικὰς πραγματείας. Ἡ ξευρον καθὼς καὶ ἡμεῖς ὅτι κατὰ τὰς γενικωτέρας ἐξωτερικὰς ἐνεργείας των, οἱ ἀνομοιότεροι ἄνθρωποι ὁμοιάζουν μεγάλως πολλάκις, καὶ ὅτι ἀτομικοὶ χαρακτῆρες δύνανται μόνον νὰ συμπερανθῶσιν ἀπὸ τὰς λεπτοτέρας διαφορὰς, ἀπὸ χαρακτηριστικὰ ἐλαφρῶς διαγεγραμμένα καὶ πολλάκις τυχαίως φαινόμενα. Τοῦτο

εἶναι ἀξίωμα γενικῶς παραδεδεγμένον καὶ ὁμολογούμενον ὑφ' ὅλων τῶν ἀρχαίων βιογράφων. Ἀλλὰ τὸ δυστύχημα εἶναι ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη ἂν καὶ ἑκατοντάκις ἐπαναλαμβάνομένη, ἴσως ἅπαξ μόνον ἐφηρμόσθη. Ἄς λάβωμεν τὸν ἄριστον τὸν πληρέστατον τῶν βίων τοῦ Πλουτάρχου. Ὁ βιογράφος εἰναῖάπλους χρονογράφος, καὶ μόλις ἀπαντᾷται εἰς αὐτὸν ἶχνος φιλοσόφου, πολιτικοῦ, ἠθικολόγου. Καὶ διατὶ τοῦτο; Ὅχι διότι αἱ ἰδιότητες αὗται ἔλλειπον ἀπὸ αὐτὸν· ἀλλὰ διότι πρῶτον ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς καταστάσεως τῆς ἀρχαίας κοινωνίας καὶ τῶν ἀρχαίων ἠθῶν σπανίως ἐπέζων εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀκριβεῖς χαρακτηριστικαὶ περὶ αὐτοῦ, εἰδήσεις, διακρίνουσαι τὸν γνήσιον ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν ἐκ συνθήκης, τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὴν σκηνικὴν μίμησιν. Ἀλλὰ καὶ ἂν τοιαῦται ὑπῆρχον, ὅπως δήποτε καὶ ἂν ἤθελέ τις τὰς κατεργασθῇ, πάλιν δὲν ἤθελαν εἶσθαι χρήσιμοι, καὶ διὰ τοῦτο ἐν ὅσῳ ἡ ἀνάγκη αὐτοῦ ἦτον προνόμιον, οἱ ἀναγνώσται συνήθως ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ συλλέξωσιν εἰς τὴν μνήμην των ὅ,τι πλείστα περιστατικὰ διὰ νὰ κομπάζωσιν ἀντιπαραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς χυδαίους ὅσοι δὲν ἤξευρον νὰ ἀναγνώσωσι. Τοῦτοσυμβαίνει πάντοτε εἰς τὰς πρώτας ἀρχάς, ὅταν ὁ ἐξευγενισμὸς εὐρίσκεται εἰς τὰ σπάργανα, τὸ πανόραμα τοῖς ἐφαίνετο προκριτώτερον παρὰ τὴν εἰκόνα, τὸ θέαμα παρὰ τὴν μελέτην. Ἐπροτίμων νὰ ἐνθυμῶνται πολλὰ πράγματα περὶ πολλῶν ἀνθρώπων, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν περὶ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, παρὰ νὰ γνωρίζωσι πραγματικῶς ἓνα ἄνθρωπον, καὶ μετ' αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνθρώπινον φύσιν.

Ὁ βίος τοῦ Δημοσθένους, καὶ τοι ὀλιγώτερον περίεργος ἐξ αἰτίας τῶν αἰτιῶν τούτων ἀφ' ὅ,τι ἔπρεπεν, εἶναι ἐπίσης προσοχῆς ἄξιος διασωθεὶς εἰς ἡμᾶς ἐκ τῶν ἀρχαίων χρόνων. Διότι εἰς αὐτὸν βλέπομεν οὐχὶ τὸν φονέα τῶν ὁμοίων του, οὐχὶ τὸν ῥαδιοῦργον αὐλικόν, οὐχὶ τὸν ἀεροβατοῦντα φιλόσοφον καὶ οἰκοδομοῦντα ἐπὶ τοῦ μηδενὸς τὸ φιλοσοφικόν του σύστημα. Οὐδὲν τούτων βλέπομεν εἰς τὸν βίον του, μ' ὅλον ὅτι ἐξ ἀμνημονεύτων αἰώγων εἰς τοιαῦτα ἀντικείμενα

ἀρέσκεται ἐνδιατρίβουσα ἢ βιογραφία· ἀλλὰ βλέπομεν τὸν ῥήτορα, τὸν πολιτικόν, τὸν αὐτουργὸν ἑαυτοῦ, τίτλοι, ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστος εἶναι ὑψηλὸς καὶ ἔνδοξος, ἐκφράζων ἰδιότητας οὐ μόνον θαυμασίας καὶ περιέργους, ἀλλὰ καὶ σήμερον ἀκόμῃ ἐπωφελεῖς καὶ τελεσφόρους, ὡς ἀφορώσας τὸ καλὸν ἢ τὸ κακὸν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τὴν εὐδαιμονίαν ἢ καταστροφὴν τοῦ δημοσίου ἀνδρὸς καὶ τοῦ ἰδιώτου.

Καὶ πρῶτον θεωροῦμεν τὸν ῥήτορα, ὅχι διότι διῡσχυρίζομεθα ὅτι οὗτος εἶναι ὁ μεγαλύτερος τίτλος του, ἀλλὰ διότι ἡ κοινὴ γνώμη πρὸ τοσούτου καιροῦ ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν τὸν τίτλον τούτον, καὶ διότι εἶναι τόσον ἐπίμονος εἰς τὰς ἀποφάσεις της, ὥστε ἤθελεν εἶσθαι ματαίᾳ πᾶσα περὶ τούτου παραιτέρω συζήτησις. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἔχομεν τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ φήμη τὸν ἠδίκησε μεγάλως παραβλέψασα τὰ λοιπὰ ἐκ τῶν πλεονεκτημάτων του, καὶ ἀμφιβάλλομεν ἀν' ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀνήκουσαν δικαιοσύνην καὶ περὶ τούτου τοῦ μόνου. Ἀναμφιβόλως, ὡς παρὰ πᾶσι γνωστὸν, ἔχει μεγάλην ῥήτορος φήμην, ἀλλὰ τὸν θεωροῦμεν ἀνώτερον καὶ αὐτῆς τῆς φήμης του, ὡς συνήθως εἶναι τὸ ἀληθῶς μεγαλεῖον, διότι ἡ μετριότης μόνον ἔχει ἀνάγκην ἐκθειασμῶν, καὶ ἐπειδὴ ἐν τῶν χαρακτηριστικῶν της εἶναι νὰ γνωρίζῃ τὰ κοσμικὰ της συμφέροντα, φροντίζει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ τοὺς κερδίξῃ ὑπὲρ ἑαυτῆς, καὶ νὰ τοὺς καθι-εῖ ὑποτελεῖς. Ἐπομένως ὁσάκις τοιαύτη τις φήμη ἀναφύεται, ἀρκεῖ νὰ ἔχῃ φωνὴν μόνον διὰ ν' ἀκουσθῇ, καὶ οἱ ἐκθειασταὶ ἀγωνίζονται νὰ πολλαπλασιάσωσι τὴν ἡχώ της, ὥστε διὰ τῆς φορτικῆς ἐπιμονῆς των ἐπιβάλλουσιν εἰς τὸν κόσμον τὴν ἰδίαν αὐτῶν πλάνην, παριστῶντες αὐτὸν ὡς κοινὴν γνώμην. Ἀλλὰ τὸ ἀληθὲς μέγεθος ἔχει τὴν συναίσθησιν ἑαυτοῦ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔχει τὴν ἀνάγκην αὐτῶν, οὐδὲ τοὺς ἐνθυμεῖται, καὶ περιφρονεῖ τὴν ὑπηρεσίαν των. Ἐκ τούτου συμβαίνει πολλάκις ἡ ἀπλή πομπύλυξ ἐξογκουμένη τερασίως ν' ἀπομακρύνῃ ἀντικείμενα ἑκατονταπλασίως βαρύτερα καὶ ἀξιολογώτερα ἀπ' αὐτήν.

Ὡς πρὸς τὸν Δημοσθένην, ἃν ἡμεῖς τὸν κηρύττωμεν

ἀνώτερον τῆς φήμης του, πάμπολλοι ἀναγνώσται, εἰλικρινῶς ὀμιλοῦντες ἤθελον τὸν κηρύξει κατώτερον· ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀσυγκρίτως πλεῖστον μέρος τῶν ὀμιλούντων περὶ Δημοσθένους, ὀμιλεῖ περὶ αὐτοῦ ὡς τὰ μαθητάρια, διὰ τοῦτο δὲν φρονοῦμεν τολμηρὸν τὸ νὰ ἐγκατατάξωμεν εἰς τὸ ἄρθρον τοῦτο τὰς περὶ αὐτοῦ ἀναμνήσεις ἡμῶν αὐτῶν ὅταν ἐφοιτῶμεν εἰς τὸ σχολεῖον. Κατεγράφημεν λοιπὸν [ἂν ἡ ἀξία τοῦ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ εἶναι συγχωρητέα ὅπου μᾶλλον ὑποκοριστικὸν ἤρμοξε] κατεγράφημεν μετὰ ὀκτῶ ἐτῶν ἐπίπονον σπουδὴν [ἐπίπονον! ὦ! ἂν ἦτον τοῦλάχιστον καὶ ὠφέλιμος.] εἰς τὴν ὀγδόην τάξιν τοῦ γυμνασίου. Αἱ σπουδαί μας ἀναλόγως ἐγιναν ὑψηλότεραι, καὶ διὰ μιᾶς εὐρέθημεν μεταξὺ τῶν “μεγάλων Θεῶν,” μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ πρεσβεῖα εἶχεν ὁ Δημοσθένης, ὁ κεραυνὸς Ζεὺς, τολάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἐδικήν μας διάνοιαν. Κατὰ ῥητὴν διαταγὴν ἐπορεύθημεν καὶ ἐλάβομεν σώματά τινα Ὀλυνθιακῶν καὶ Φιλιππικῶν ἀπὸ τὸν βιβλιοπώλην· ὅς τις ὅμως, τὸ παράδοξον, διεπραγματεύετο, ἢ τοῦλάχιστον, ἐφαίνετο διαπραγματευόμενος τὴν ἐπίσημον ταύτην ὑπόθεσιν, ὡς σύνηθές τι ἀντικείμενον ἐμπορεῖον· ἐπεστρέψαμεν ὑποκύπτοντες ὑπὸ τὸ βάρος τῆς συναισθήσεώς μας· τῷ ὄντι τὸ αἶσθημα τοῦ Δημοσθένους μᾶς κατέπληττεν ἀντι-παραβαλλόμενον πρὸς τὸ τῆς μικρότητός μας· μ' ὅλον τοῦτο ἐφθάσαμεν εἰς τὸν θάλαμόν μας, διευθετήσαμεν τὴν τράπεζάν μας, διετάξαμεν πᾶν τὸ περὶ ἡμᾶς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἦναι ἔτοιμα, ἐκαθήσαμεν, ἐσιγήσαμεν, ἠνοιξάμεν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνέγνωμεν μὲ βαθὺν σέβας τὴν πρῶτην περίοδον, ὡς λόγον ἀποκαλύψεως· μετ' αὐτὴν, τὴν δευτέραν, τὴν τρίτην καὶ τὰς λοιπὰς τῶν δύο ἢ τριῶν πρῶτων σελίδων. Τότε εὗρομεν καιρὸν νὰ σκεφθῶμεν ὀλίγον, καὶ ἐθαυμάσαμεν τὴν συγκυτάβασιν τοῦ Δημοσθένους συνδιαλεγομένου μὲ τόσῃν οἰκειότητι πρὸς τοὺς ἄνδρας Ἀθηναίους του· τὸ μέγεθος, ἐλέγομεν, πρέπει νὰ ἔχη τὴν συνείδησιν ἑαυτοῦ, ἢ ἀξιοπρέπεια δὲν δύναται νὰ ἦναι ἡττων ἑαυτῆς, καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια μεγαλοπρεπῶς μόνον

ἐμφανίζεται εἰς τὸ δημόσιον. Ἀκόμη τινα φύλλα, καὶ ὅταν ἐκλείσαμεν τὸ βιβλίον, ὁ συλλογισμὸς οὗτος μᾶς διέφυγε· “ Πολλὰ καλὰ, ὅλ’ αὐτὰ εἶναι πολλὰ εὐκατάληπτα· ἀλλὰ ποῦ εἶναι αὐτῶν τὸ θαυμάσιον; „ ἤσθανθημεν ὅτι ὁ Δημοσθένης ἦτον πολλὰ ὀλιγώτερον σεβάσμιος ἀπὸ τὸν Δόκτορα Κεῖτην. Μᾶς ἐφαίνετο καλὸς καὶ εὐθύς ἄνθρωπος, λαλῶν καταλληλότατα ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν καὶ ἱκανώτατος νὰ προεδρεύῃ δημοτικόν τι συμβούλιον, Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ περὶ αὐτοῦ κρίσις μας δὲν ἦτον ὅλως διόλου ἀνεπηρέαστος, διότι ἤσθανόμεθα ὅτι ταπεινοῦντες τὸν Δημοσθένην, ὑψούμεθα ἡμεῖς αὐτοί, ὅτι ὅσον ἐξευτελίζετο ἡ ἀξία του, τόσον ἡ ἀξία μας ἠϋξάνε· Πρὸ μιᾶς ἐβδομάδος δὲν εἴχομεν ἄραγε συνθέσει, δὲν εἴχομεν ἀπαγγεῖλει ἐνώπιον πολυαρίθμου συνεδριάσεως δημηγορίαν, τρομερῶς κατωνθυλευμένην μ’ ἐπίθετα, καὶ ἀμέτρως κομπορῖρημονεστέραν ἀφ’ ὅ,τι ὁ Δημοσθένης ποτὲ ἐπρόφερε; δὲν περιεῖχε πληθὺν ἐπικλήσεων, ἀποστροφὰς ἀφθονοτέρας καὶ αὐτῶν τῶν ὅρκων τοῦ ἀχθοφόρου; καὶ ἐκάστη περίοδος δὲν διέλαμπε φλογερὰ καὶ διάζικτος, ἐκθαμβοῦσα τὰς αἰσθήσεις καὶ ἐκπλήττουσα τὴν φαντασίαν; Παρασιωπῶμεν τὴν δηκτικὴν ὕβριν, τὴν τρομερὰν ἀπειλὴν, τοὺς ἀλεπαλλήλους βροντὰς ὕφους κεραυνοβόλου, ἱκανοῦ νὰ κατατροπώσῃ ὅλους τοὺς γίγαντας καὶ τιτάνας; Πλὴν πῶς; ὁ Κικέρων εἶπε, καὶ ἐμπιστευόμεθα εἰς τοὺς λόγους του, ὅτι ὁ μέγας ῥήτωρ εἶναι ὁ σπανιώτερος τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐπομένως ὁ ἀνώτερος. Τὸ καθ’ ἡμᾶς λοιπὸν ἀπεδείξαμεν ἀρκούντως τί εἴμεθα ἤδη. Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ καταμετρήσῃ τὴν πιθανὴν, τί λέγω; τὴν βεβαίαν μέλλουσαν ὑψωσὶν μας; Βεβαίως ὁ Δημοσθένης ἔπρεπε νὰ λάβῃ ἀπὸ ἡμᾶς μαθήματα, καὶ τότε ἐκατὸν Φίλιπποι δὲν ἤθελον ἀντέχη πρὸς αὐτὸν οὕτως ἐκπαιδευθέντα. Μετὰ ταῦτα ἤρχετο ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ πατριωτισμοῦ· ὦ! ἂν ἡ πατρίς μας ἦτον δημοκρατία! [καὶ ἡ εὐχὴ αὕτη, διαμαρτυρόμεθα, ὅτι δὲν εἶχε ποσῶς σκοπὸν κατασρεπτικὸν τῶν καθεσώτων, ἀλλ’ ἐνέφαινε τὴν πρώτην καὶ εἰλικρινῇ διά-

χυσιν τῆς ψυχῆς μας· ὦ! οἱ ἄσημοι αὐτοὶ ἄστοι πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπετεινόμεθα, ἂν μετεβάλλοντο αἴφνης εἰς δημαγωγούς τῆς πατρίδος. Πολλοὶ ἰσχυρότεροι τοῦ Φιλίππου, καὶ αὐτὸς ὁ Ναπολέον ἤθελε τότε τρέμει ἐνώπιον ῥήτορος τοσοῦτον ἰσχυροτέρου τοῦ παλαιοῦ Ἀθηναίου.

Ἴσως αἱ ἀξιώσεις αὗται φανοῦν εἰς τινας ὡς ἀποδεικνύουσαι κενόδοξίαν μᾶλλον παρὰ ὀρθὴν κρίσιν τοῦ μαθητοῦ, ὅς τις ὧ ἀναγκασθῇ νὰ ἑμολογήσῃ, ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἐξαισία ῥητορικὴ δεινότης του ἦτον μέχρι τοῦδε μυστήριον δι' ὅλον τὸν κόσμον, εἶναι πιθανὸν ὅτι ἠπατήθη περὶ τὴν ἐκτίμησιν αὐτῆς. Τὸ βέβαιον μένει πάντοτε ὅτι ὁ ῥηθεὶς λογίωτατος ἂν καὶ ἦτον ἴσως μέγιστος ῥήτωρ, ἦτον ὁμως ἐλάχιστος κριτικὸς, καὶ ὅτι ὁ κρίνων τὸν Δημοσθένην ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς ἄνθρωπον νοήμονα καὶ εὐαίσθητον, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἴδιος οὔτε τὸ ἐν εἶναι οὔτε τὸ ἄλλο.

Τὸ κεφάλαιον τοῦ λόγου εἶναι ὅτι αἱ κρίσεις ἡμῶν ὡς παίδων ἦσαν παιδαριώδεις. Καὶ τῷ ὄντι εἰς πᾶσαν ἀκατέργαστον διάνοιαν, εἴτε παιδὸς εἴτε καὶ ἀνδρὸς, ὁ Δημοσθένης κατ' ἀρχὰς φαίνεται κατώτερος τῶν προσδοκιῶν, διότι προσφέρει ὑγιᾶ μόνον καὶ στερεὰν τροφήν εἰς τὴν κρίσιν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἀρέσκονται πάντοτε οὔτε οἱ παῖδες οὔτε οἱ ἔχοντες διεφθαρμένην τὴν ὑπερφάναν ἀνδρες. Ἐχει τὸν σκοπὸν τοῦ πρὸ ὀφθαλμῶν, καὶ εἰς αὐτὸν στηρίζει τὰ βλέμματάτου, οὐδὲ τὰ παρατρέπει ποτὲ εἰς τι ἄλλο. Συναισθανόμενος τὸ ἀληθὲς τοῦ ἀντικειμένου τοῦ μέγεθος, γνωρίζων τὴν ἐσωτερικὴν του ἀξίαν, δὲν καταδέχεται νὰ προσάπτῃ εἰς αὐτὸ ἀναξίους λόγου καλλωπισμούς, οὐδὲ παρεκτρέπεται ποτὲ τῆς ὁδοῦ του διὰ νὰ ἐπιδείξῃ χάριν καὶ νὰ εἰπῇ τι κομψὸν, ὡς ὁ στρατιώτης δὲν ἠθέλεν ἀφήσῃ τὰς τάξεις του, ἐνῶ πορεύεται κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, διὰ νὰ κόψῃ ἄνθος ἀπὸ τοὺς παρακειμένους θάμνους, καὶ μὲ αὐτὸ νὰ κοσμήσῃ τὴν πανοπλίαν του. Ὁ Δημοσθένης ὁρμᾷ κατ' εὐθείαν κατὰ τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ἀνταγωνιστοῦ του, καὶ οὔτε ἀναπαύεται, οὐδὲ στρέφει τὴν ὄψιν πρὸς δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ, πρὶν καταστρέψῃ αὐτὰ.

Πρὸς αὐτὸν πρέπει ν' ἀποβλέψῃ ὅστις θέλει· νὰ νοήσῃ τὸν χαρακτήρα τοῦ ῥήτορος, καὶ τὴν διαφορὰν μεταξὺ ῥήτορος καὶ σοφιστοῦ. Σύγκρινέ τον κατὰ τοῦτο μὲ τὸν Κικέρωνα — ὅμως ὅχι, σύγκρισις δὲν ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν, ἀλλ' ἐκ διαμέτρου καὶ ἐντελῆς ἀντίθεσις. ὅταν ὁ Δημοσθένης δημηγορῇ, ὁ ῥήτωρ μόνος, ὁ πατριώτης ῥήτωρ ἀναβαίνει τὸ βῆμα, ἀπολείπων πολὺ κάτωθεν ἑαυτοῦ τὸν κοινὸν ἄνθρωπον μὲ τὰς μικρολόγους ἐπιθυμίας καὶ κενοδοξίας καὶ τὰ συμφέροντά του. Εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον νὰ ἀγωνισθῇ τὸν σπουδαιότατον ἀγῶνα περὶ ζωῆς καὶ θανάτου· ἴσεται ἀκλόνητος, νευρώδης εἰς ὅλην τὴν γυμνότητα τῆς ἰσχύος του, γυμνὸς ἀπὸ πᾶν τεχνητὸν ἐπίβλημα, καὶ ὥπλισμένος τότε μόνον μὲ τὸ ὄπλον τῆς εὐγλωττίας του· καὶ τὸ ὄπλον τοῦτο στρέφει ὅχι μὲ τὴν κομψότητα διαξιφιστοῦ, ἀλλὰ μὲ τὴν εὐστάθειαν μαχητοῦ ἐτοίμου νὰ πολεμήσῃ μέχρι θανάτου. Τοιοῦτος ὁ ῥήτωρ· ἀλλ' ὁ σοφιστὴς εἶναι ἄλλου εἶδους ἄνθρωπος. Ὅποια τὰ ἔργα τοῦ τοιοῦτου νοὸς, καταφαίνονται ἐντελῶς καὶ ἀναφανδὸν εἰς τὸν Κικέρωνα, τὸν ὅποιον λαμβάνομεν διὰ τοῦτο ὡς ἀντιπρόσωπον τῆς τάξεώς του.

Ἡ τάσις τῆς ζωῆς ὁλοκλήρου τοῦ Κικέρωνος, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν πράξεων καὶ τῶν συγγραμμάτων του, ἦτον νὰ φανῇ μέγας, καὶ ὡς τοιοῦτος νὰ λάβῃ ὅ,τι μέγιστον μέρος εἰς τὰ δημόσια πράγματα. Ἡ Ῥωμαϊκὴ ἀγορὰ ἦτον δι' αὐτὸν κυρίως σκηνὴ θεάτρου, ἐπὶ τῆς ὁποίας αὐτὸς ὡς καλὸς ὑποκριτὴς ἔμελλε νὰ παίξῃ ἐπιδεικτικῶς τὰ πρῶτα πρόσωπα· ὅπου δῆποτε καὶ ἂν τὸν ἀπαντήσωμεν, τὸν ἀπαντῶμεν εἰς θεατρικὴν τινα θέσιν· ἦτον περίφημος ὑποκριτὴς τῶν πολιτικῶν καὶ δικανικῶν δραμάτων· εἶχε μορφώσῃ ἑαυτὸν πρὸς ἐπίδειξιν. Ὁ ἄνθρωπος ὅλος νοῦς, λόγος, ὑπόκρισις καὶ χειρονομία, ἦτον ὅλος μελέτη καὶ τέχνη, καὶ τοῦτο ὅχι δι' ὄφελος ἀλλὰ δι' ἀποτέλεσμα, ἢ τοῦλάχιστον ὁ πρῶτος σκοπὸς ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸν δεύτερον. Δὲν λέγομεν ὅτι δὲν ἦτον καὶ περιστάσεις εἰς τὰς ὁποίας ἐλησμόνει τὸν ἑαυτὸν του· διότι τοιαύτη εὐροια λόγων προϋποθέτει ἀνά-

λογον ἰδεῶν ἀφθονίαν, ἣτις φαίνεται ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἐχεμυθίαν τῶν περικλειομένων ἐντὸς ἑαυτῶν. Ἀλλὰ καὶ ὅταν κάμνη τὰ μεγαλλήτερα βήματα, καὶ ἐν μέσῳ τῶν τολμηροτέρων ἀλμάτων καὶ καλπασμῶν του, προδίδεται πάντοτε ἡ τέχνη τοῦ ἵπποδρόμου. Ἄν κατὰ πολλοὺς ἠθέλαμεν θεωρηθῇ ὡς ἀσυγχώρητοι, μακρυνόμενοι ἀπὸ τὴν κλασικὴν φρασεολογίαν, ὅταν πρόκειται περὶ Κικέρωνος, ἠθέλαμεν θεωρήσει τὴν φράσιν ταύτην τῶν ἵπποκόμων “τινάζεται, πλὴν δὲν πηγαίνει ἐμπρὸς”, ὡς περιγραφὴν τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ· ἔχει παμπόλλους ἀρετὰς καὶ τινὰς μάλιστα εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν, τέχνην π. χ. συστολὴν πείραν, αἴσθησιν τοῦ ὑψηλοῦ καὶ ὠραίου, ἐμβρίθειαν, γνώσεις πλουσίας καὶ ποικίλας, ζῆλον, ἀσκησιν, δραστηριότητα ἀγχίνοιαν καὶ φιλοδοξίαν, καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν ὅλων τούτων σπάνιά τινα φυσικὰ πλεονεκτήματα καὶ μνήμην ἰσχυράν ἐν γένει εἶχεν ἐκ περιουσίας πᾶν ὅ,τι συγκροτεῖ τὸν τέλειον ῥήτορα. Ἀλλὰ μιᾷς ιδιότητος ἐσερέϊτο τῆς σπουδαιότητος, τῆς ζωογόνου δυνάμεως, τῆς ἐμφύτου ἰσχυρᾶς εὐφυΐας, ἣτις πρέπει νὰ σχηματίσῃ τὸν ῥήτορα.

Αὐτὸ τοῦτο τὸ τῆς εὐφυΐας δραστικὸν καὶ τελεσιουργὸν χάρισμα ἀποτελεῖ τὴν μεταξὺ Δημοσθένους καὶ Κικέρωνος διαφορὰν, διαφορὰν ἀδιάγνωστον εἰς δύο τάξεις ἀνθρώπων, διὰ δύο διαφόρους λόγους, εἰς μὲν τοὺς ὀρίμους νόας διὰ τὸ ἄμετρον μέγεθός της, εἰς δὲ τὰς ἀώρους διανοίας διὰ τὴν φαινομένην μικρότητά της. Ἡμεῖς αὐτοὶ ἦτον καιρὸς ὅτε ἐξελαμβάνομεν τὰ Κικερῶνεια ἄνθη ὡς ἀριστουργήματα, τὴν δὲ τοῦ Δημοσθένους ἀφελειαν ὡς ἀποφατικὴν ιδιότητα. Τοιαύτη γνώμη ἦτον φυσικὴ εἰς μεράκια τοῦ σχολείου. Ἀλλὰ τό παράδοξον εἶναι ὅτι αὐτὴν συμμερίζονται καὶ ἄνδρες, καὶ πολλάκις οὔτε ἀμαθεῖς οὔτε ἐκ τῶν ἀφανῶν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀφέλεια ἐκλαμβάνεται ἀντὶ πτωχίας ἀπὸ τοὺς μὴ δυναμένους νὰ εἰσδύσωσι βαθύτερον τῆς ἐπιφανείας, ἀπὸ τοὺς κρίνοντας ὡς τὰ παιδία τὰ ὁποῖα ἐκλαμβάνουν ὡς βαθύπλουτον τὸν ἐπιδεικνύοντα χρυσοῦν τινα πόρπην εἰς τὸ στήθος, εἴτε ψευδῆ δακτύλια εἰς

τὰς χεῖρας του· ἐν ᾧ ἐξ ἐναντίας οἱ γνωρίζοντες τὸν κῶ-
σμον ἠξέϋρουν κάλλιζα ὅτι ἡ ἐπίδειξις εἶναι πολὺ μᾶλλον
καὶ συνεχέστερον σύμπτωμα πτωχείας παρὰ ἀληθοῦς πλού-
του. Ἔτι ἀτοπωτέρα εἶναι ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ ἀφέλεια συ-
νυπάρχει μὲ τὴν ἀσθένειαν, ἐν ᾧ εἰς ἐννέα περιπτώσεις ἐπὶ
τῶν δέκα ἡ ἀφέλεια εἶναι ἀπόδειξις δυνάμεως. Ἡ ἀσθένεια
ἔχει ἀνάγκην τεχνασμάτων καὶ δόλων, ἐν ᾧ ὁ ἰσχυρὸς ἀπλῶς
μόνον μεταχειρίζεται τῆς ἰσχύος τὸ ὄπλον καὶ, ὅ,τι ποτὲ
ὑπῆρξεν ἰσχυρὸν, ὑπῆρξε καὶ ἀφελές.

Ἀλλὰ πῶποτε ἡ συκοφαντία δὲν κατίσχυσε τόσον τῆς
ἀληθείας ὅσον προσάπτουσα πτωχείαν ἢ στείρωσιν ἢ καὶ
κατὰ τὴν ἑκφρασίν της, ὑπὲρ τὸ δέον μεγάλην ἀφέλειαν εἰς
τὸν Δημοσθένην. εἶναι ἀληθέστατον ὅτι εἶναι ἀφελῆς, δὲν
ἔχει οὐδὲν σκολιόν, οὐδὲν ὀφθαλμοφανῶς τεχνικόν. Προ-
σπελάζει ὅχι διὰ περιελίξεων καὶ παραλλήλων, κατὰ τοὺς
κανόνας τῆς ῥητορείας, ἀλλ' ὡς ὁ ἀρχαῖος στρατιώτης τῆς
μυθιστορίας, ὅστις συναισθανόμενος τὰς χεῖρας του καὶ τὸ
σιδηροῦν ῥόπαλόν του ἱκανὰ νὰ καταδαμάσῃ τὰ ὀχυρώ-
ματα τῶν ἀνταγωνιστῶν του, ἐπορεύετο εὐθὺ κατ' αὐτῶν·
εἶναι ἀπλοῦς καὶ κατὰ τὴν κοινοτέραν καὶ ὀλιγώτερον
ἀκριβῆ σημασίαν τῆς λέξεως, καθόσον εἶναι ἀπέρिटτος καὶ
ἄμοιρος παντὸς ξένου καλλωπισμοῦ. Ἄλλ' ἡ ἀπλότης του
εἶναι ἢ τοῦ ξίφους, ξίφους καλῶς ἐστομωμένου, καθαρι-
σθέντος ἀφ' ὅλας τὰς ἑτερογενεῖς ὕλας διὰ τοῦ πυρὸς, κα-
τασκευασθέντος ἀπὸ ὕλης συμμιγείσας καὶ συγχωνευθείσας
εἰς τὴν φλογερὰν τῆς μεγαλοφυΐας του κάμινον. Αὐτὸ λαμ-
βάνει, τὸ ὑψώνει, καὶ οἱ ἀντίπαλοί του πίπτουν νεκροὶ
ὑπ' αὐτό. Τίς ἠξέϋρει, τίς φροντίζει, ἢ τίς εἰς τὴν στιγ-
μὴν ἐκείνην τῆς μεγαλειότητος καὶ ἰσχύος του ἔχει καιρὸν
νὰ παρατηρήσῃ ἂν φέρῃ ἐντέχνους γλυφὰς, ἂν ᾖ λι-
θοκόλλητον, ἂν ἔχῃ χρυσὴν τὴν λαβὴν του.

Τὸ πνεῦμα τοῦ Δημοσθένους εἶναι κυρίως δύναμις, δύνα-
μις θεία, διαφανομένη διὰ τῶν λέξεων, μὲ τὰς ὁποίας εἶναι
ἐνδεδυμένη καὶ ἐλκύουσα ἐφ' ἑαυτὴν ὁλόκληρον τὴν προ-
σοχὴν, παραβλεπομένου παντάπασι τοῦ σχήματος ὑπὸ τὸ

ὅποιον καλύπτεται. Κατὰ τοῦτο ὁ Δημοσθένης ὁμοιάζει τὸν Ῥαφαήλον, διότι καὶ εἰς τὸν ῥήτορα καὶ εἰς τὸν ἱζωγράφον τόσον καθαρὰν ἔχομεν τοῦ πνεύματος τὴν συναίσθησιν, τόσον ἐντελῶς εἵμεθα πεπεισμένοι περὶ τῆς παρουσίας του, ὥστε ἀδιαφοροῦμεν περὶ τῆς ἐξωτερικῆς του μορφῆς. Ἡ πρώτη τοῦ μαθητοῦ ἐντύπωσις ἅμα ἰδῆ τοῦ Οὐατικάνου τὰ θαύματα, μ' ὅλον ὅτι δὲν εἶναι τόσον εἰλικρινῆς ὥστε νὰ τὴν ὁμολογήσῃ, εἶναι ἀναμφιβόλως ὅτι τὰ εὔρε κατώτερα τῶν προσδοκιῶν του. Πρὸς τοιοῦτους δύναται νὰ ἀποταθῇ ἡ ἐρώτησις τοῦ Σωτήρος πρὸς τοὺς μαθητάς του. " Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἡμφιεσμένον; ἰδοὺ, οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσίν. Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; προφήτην; καὶ λέγω ὑμῖν καὶ περισσότερον προφήτου. „

Ἄλλ' ἡ δημοσθενικὴ δύναμις εἶναι ἰδιάζουσα εἰς τὸν Δημοσθένη, πρῶτον διὰ τὴν σφόδρότητά της, δεύτερον διὰ τὴν διηνεκὴ καὶ ἀμετάβολον ὁμαλότητά της, καὶ τρίτον διὰ τὴν ἀπαράτρεπτον τάσιν αὐτῆς πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν.

Τῷ ὄντι λαμπρὸν θέαμα εἶναι τὸ τῆς μεγάλης ταύτης ψυχῆς, ἥτις μὲ μόνην τὴν δύναμιν τῆς θελήσεως καὶ εὐσταθοῦς γνώμης κατώρθωσε νὰ κατεξουσιάσῃ τοῦ σώματος ἐντελῶς, ὥστε κατ' ἀρχὰς μὲν νὰ δαμάσῃ πάσας τὰς ἐμφύτους τῆς σαρκὸς ἀσθενείας, νὰ τὰς δαμάσῃ κατ' ἀρχὰς καὶ νὰ τὰς ἀνυψώσῃ μετέπειτα, ὡς ὁ παλαιὸς Ρωμαῖος, κατακτητῆς, δι' ἐνεργοῦ καὶ στενῆς μετ' αὐτῶν συνοικειώσεως ὥς καὶ ὁπαδοί της νὰ γίνωσι, καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν δόξαν της νὰ συνεργήσωσι· μετὰ ταῦτα δὲ νὰ νικήσῃ δευτέραν ἄλλην νίκην, ὅχι ἴσως δυσκολωτέραν ἢ ἀνωτέραν δι' αὐτὸν τὸν ἴδιον ἀλλ' εὐγενεστέρα πολλὴ ὡς πρὸς τὸν λαόν, ὡς πρὸς τὴν κοινὴν γνώμην, καὶ ὡς πρὸς τὴν πατριωτικὴν φαντασίαν, νίκην κατὰ τῆς διαφθορᾶς τοῦ λαοῦ, νίκην ἀνυψοῦσαν τὸ ἔθνος ἀπὸ τὴν βαθείαν του παρακμὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀξιοπρέπειαν, ὑποτάττουσαν τὸν ὑλικὸν εἰς τὸν ἠθικὸν ἄνθρωπον, καὶ ὅχι ὡς πρὸς ὀλίγα τινα μόνον ἄτομα ποῦ καὶ ποῦ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ὄχλου μέχρι τῆς βουλῆς ὡς πρὸς

ολόκληρον λαόν. Ὅλα ταῦτα βλέποντες χαίρομεν ὅτι εἴμεθα ἄνθρωποι, ὅτι εἴμεθα τῆς αὐτῆς οἰκογενείας υἱοί, ἣτις παρήγαγεν ἄνδρας διαπραξαμένους τοιαῦτα. Διότι ἡ τούτου δόξα δὲν ἀνήκει εἰς μόνον τὸν Δημοσθένη, διηγείρεται μὲν αὐτὸς τοὺς Ἀθηναίους κατὰ τῶν εὐγενῶν, ἀλλὰ διηγέρεθσαν, καὶ διότι διηγέρεθσαν, ἅς τοὺς ἀποδοθῇ τιμὴ, ὅθεν δῆποτε καὶ ἂν ἐπήγασεν ἡ ἀνύψωσίς των. Ἀλλως τιμὴ δὲν ἠθελεν ὑπάρχει ἐπὶ τῆς γῆς. Διότι οὐδὲν ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδ' εἰς τὸν φυσικὸν οὐδ' εἰς τὸν ἠθικὸν κόσμον. Πᾶν ὅ,τι ὑψηλὸν ἐπὶ γῆς εἶναι ἀπόρροια ἄλλου ὑψηλοτέρου.

Πολύτιμον ἤθελε θεωρηθῇ τὸ προνόμιον, πολυτιμώτερον εἰς τινα ἀπὸ πᾶν εἰσιτήριον εἰς βουλὴν πατρικίων, τὸ νὰ παρευρεθῶσιν εἰς πλήθουσιν ἐκκλησίαν, καὶ νὰ ἰδῶσιν ἀκούσωσι καὶ νὰ αἰσθανθῶσι τὸν Δημοσθένην ἐν μέσῳ τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ τοῦτο ὑπερβαίνει καὶ τὰ ὅρια τῆς φαντασίας τοῦ μᾶλλον ἐνθουσιῶντος. Ὅς δοκιμάσωμεν εὐκολώτερα ἅς ἀρκεσθῇ ὁ ἀναγνώστης καταβιβαζόμενος ἀπὸ Ἀθήνας εἰς Θήβας.

Ἴσως εἶδον τινες τῶν ἀναγνοστῶν τὸν Παῦλον διδάσκοντα ἐνώπιον τοῦ Ἀγρίππα, εἰκόνα τοῦ Ῥαφαήλου θαυμαζομένην εἰς τὴν Ἀμπτον πόλιν τῆς Ἀγγλίας. Ἐκεῖνοι συνέλαβον τὴν ιδέαν τῆς ἐπισήμου ἐκείνης σκηνῆς, εἶδον ἠθικὴν ἀλήθειαν ἀληθεζέραν τῆς ὑπαρκτῆς· ἐμπρὸς των ἵσταται ὁ Παῦλος, ὁ δεδοξασμένος Ἀπόστολος. Ὁ Ῥαφαήλ ἀφήρεσεν ἀπὸ τὴν ὄψιν μας τὴν γηϊνὴν ἀχλὺν τῆς, διὰ νὰ τὸν εἰδῶμεν καὶ νὰ τὸν κατανοήσωμεν εἰς ὅλην του τὴν ἰσχύν. Ἡ φαντασία μας ἀναπτεροῦται. Ἀκόμῃ ὀλίγον ἅς τὴν μετεωρίσωμεν καὶ δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν αὐτὸν τὸν ῥήτορα — τὸν ῥήτορα; ὄχι, τὸν ὑπατον· διότι ἔλεγε, καὶ οἱ λαοὶ ὑπετάσσοντο — δημηγοροῦντα ἐνώπιον τῆς βουλῆς τῶν Θεβαίων.

Οἱ Θεβαῖοι ἀπ' αἰῶνος ἀπελάμβανον ὑπόληψιν εἰς ἄκρον εὐπόριστον, καὶ ἴσως μᾶλλον εὐπόριστον εἰς τοὺς παραδόξους ἐκείνους καιροὺς παρὰ ἔντιμον, τὴν τῆς εὐηθείας. Δι' αὐτῆς ἦσαν ἀπηλλαγμένοι ὅλων τῶν

δεινῶν ὅσα ἐπιφέρει ἡ ὀξύνοια, ἥτις, ὥς ὁ Θουκυδίδης καὶ ἄλλοι ἐμβριθεῖς συγγραφεῖς βεβαιοῦσι, διεστασίαζε πάντοτε τοὺς γείτονας καὶ ἀντιζήλους των Ἀθηναίους. Κατόικουν μεταξὺ ἐλῶν καὶ βάλτων, καὶ πῶς ἡμποροῦν αἱ ἀρχαίων νὰ ἦναι καθαρότεραι τοῦ ἀέρος, τὸν ὁποῖον ἀνέπνεον, ἢ τὸ ἐθνικὸν αἴσθημά των ὑψηλότερον τοῦ τόπου τῆς διαμονῆς των; Ἐκτὸς δὲ τῆς εὐηθείας των ἦσαν προικισμένοι καὶ μὲ φιλαυτίαν, ὑπὲρ τὸ δέον, καὶ μὲ δόσιν τινὰ κακοηθείας, ὥς συμβαίνει τοῦτο συνήθως εἰς τοὺς ἡλίθιους λαούς. Καὶ ὅσον μεγάλη ἦτον ἡ φιλαυτία των, τόσον ὁ πατριωτισμὸς των, ὅταν ἐπρόκειτο περὶ τῶν κοινῶν συμφερόντων ἦτον κατ' ἀντίστροφον λόγον· ἡτύχουν ὑπηρετοῦντες τὰ ἴδιά των συμφέροντα, καὶ πάντοτε διεξάγοντες ἰδιαιτέρως τὰς ὑποθέσεις των· τὰ δ' ἀφορῶντα τὴν Ἑλλάδα ἐν γένει δὲν ἀπέβλεπον αὐτοὺς παντελῶς. Πρῶτοι αὐτοὶ διεπραγματεύθησαν μετὰ τοῦ Ξέρξου, ἀντικαταλλάξάμενοι τὴν ὑπηρεσίαν των μὲ εὖλογον ἀναμφιβόλως ὠφέλειαν. Τῷ ἄψησαν τὴν δίοδον ἐλευθέραν, τῷ ἐχορήγησαν ζωοτροφίας, συνεξεστράτευσαν μετ' αὐτοῦ καὶ συνεπολέμησαν. Τὴν αὐτὴν σκινὴν ἐπανελάβον καὶ μετὰ τοῦ Φιλίππου. Βεβαίως εἰς τοιοῦτον λαὸν ἡ ῥητορικὴ δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ μεγίστην ἐπιρροήν. Εὐκολώτερον ἤθελε θελχθῇ ὁ κωφὸς ὄφιν ἀπὸ αὐτοῦς. Ἀλλ' ἡ μεγαλοφυΐα ἔχει πάντοτε περιουσίαν ἐλπίδος, καὶ μάλιστα ἡ δημοκρατικὴ μεγαλοφυΐα. Ὁ Δημοσθένης ἐπεχειρίσθη τὸ πρᾶγμα.

Ἰδέτετον εἰς τὸ βουλευτήριον. Οἱ ἀντίπαλοί του, τοῦ Φιλίππου οἱ πρέσβεις κατέπαυσαν ἤδη τὸν λόγον ἀφ' οὗ ἀνέπτυξαν ἐπιδεικτικῶς τὴν μεγίστην ἰσχὺν τοῦ δεσπότη των, τὴν ἄνοιαν πάσης εἰς αὐτὸν ἀντιστάσεως, τὰ ὠφελήματα τῆς συμμαχίας. Τὸ θέμα των εἶναι εὐκολον· ὑπὲρ ἑαυτῶν ἔχουν τὴν προκατάληψιν καὶ τὴν ἰδιοτέλειαν τῶν ἀκρωμένων, τοὺς ὁποίους βλέπουσιν, ὅτι πρὸς ἐλάβον τὰς μεγαλητέρας αἰτήσεις των, τὰς θερμότερας ἐπιθυμίας των. Ἐκάθισαν ἤδη πεπεισμένοι περὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Ὁ δὲ Δημοσθένης ἀνίσταται νὰ ἀποκριθῇ.

Οἱ σοφοὶ τοῦ λαοῦ, οἱ βουλευταὶ (μὲν ὅλον ὅτι εἰς Θήβας δὲν ἦσαν ἐντελῶς σοφοί, διότι δὲν ἦσαν διαδοχικοὶ) ἐτοιμάζονται νὰ τὸν ἀκροασθῶσι. Πρὸ πολλοῦ ἤκουον τὴν φήμην του, καὶ διὰ τοῦτο ἀπέβλεπον εὐνοϊκῶς πρὸς αὐτὸν, καὶ ἦσαν πρόθυμοι νὰ προσέξωσιν εἰς τὰ λεγόμενά του. Ἀλλ' ἐκινούντο ὄχι ἀπὸ ἀμφιβολίας καὶ πόθου τοῦ νὰ γνωρίσωσι τὴν ἀληθειαν, ἀλλ' ἀπὸ περιέργειαν, τὴν περιέργειαν δώδεκα ἐντίμων, καὶ ἀψευδῶν πολιτῶν, οἵτινες ἔχοντες εὐθὺς ἐξαρχῆς παρασκευασμένας τὰς ψυχὰς των συνήλθον νὰ τέρψωσιν ἐπ' ἀδείας τὰς ἀκοάς των μετὰ τὴν δημηγορίαν τοῦ νέου συμβούλου των. Ἴδου ἤρχισεν. Ἀλλ' εἶναι τῷόντι αὐτός; οὗτος εἶναι ὁ ἰσχυρὸς ἐκεῖνος κύριος τῶν λόγων, ὁ ὁδηγὸς τῆς δημοκρατίας, ὁ τέλειος ῥήτωρ; Ποῦ εἶναι οἱ τρόποι καὶ ποῦ τὰ ῥητορικά του σχήματα; Πῶς μᾶς ἔφερεν ἀπλᾶς μόνον ἀληθείας, καταλιπὼν ὀπίσω του ὅλας τὰς τέχνας τῆς ῥητορείας; Μόλις πέντε φράσεις ἐπρόφερε καὶ ἰδοὺ αὐτὸς εἰς μέσσην εἰσπηδῶν τὴν ὑπόθεσιν. Πιράδοξον! Ἡ περιέργειά των συνοφρυοῦται. Θεωροῦνται μετὰ τῶν ἐπὶ τινα λεπτὰ, καὶ μετὰ ταῦτα ἡ προσοχή των προσηλοῦται διὰ παντὸς εἰς αὐτόν. Περίοδος πίπτει μετὰ περίοδον καὶ κτυπᾷ κατ' εὐθείαν. Τὸ μέχρι τοῦδε ψυχρὸν μέταλλον διαθερμαίνεται. Ἡ θέρμη γίνεται καύσων. Ἴδου ἐπυρακτώθη καὶ διακαίεται, ἰδοὺ λάμπει ζωνῶς, ἰδοὺ τὸ πᾶν γίνεται φλόξ. Ὁ τεχνίτης βλέπει ὅτι ἐστομώθησαν καλῶς, τοὺς κινεῖ καὶ τοὺς μαλάσσει ὅπως θέλει. Ὀλίγα σφυροκοπήματα ἀκόμη, καὶ μετέβαλε τὸ ἀκατέργαστον ἐκεῖνο μέταλλον εἰς εὐκαμπτον καὶ ἔντεχρον ἐργαλεῖον, εἰς ξίφος δεδοκιμασμένον, εἰς ἔτι καλλήτερον. Τὸ ξίφος τοῦτο ἔφερεν οἵκαδε ἐνθριάμβῳ, ὥπλισε μὲ τοῦτο τοὺς ἄλλως ἀόπλους συμπολίτας του, καὶ τοὺς κατέστησε φοβεροὺς διὰ τὸν προκείμενον πόλεμον. Πολλάκις εἶχε κινήσει τὸ δημόσιον τῶν Ἀθηναίων πνεῦμα. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτον κατὰ σύγκρισιν ἄθλον μικρόν· τώρα ἐγέννησε δημόσιον πνεῦμα εἰς τοὺς Θηβαίους. Τῷόντι ἢ κατὰ τοῦ Πύθωνος νίκη του αὕτη εἶναι ἐπίσης ὑπερήφανος καὶ θεοπρεπὴς ὥς ἡ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἂν καὶ δὲν ἐλιθογλυφῆθη εἰσέτι.

Παραδείγματα ὡς αὐτὸ, σπάνια κατὰ δυστυχίαν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, πρέπει νὰ εἶναι ἀγαπητὰ εἰς πάντα πολίτην, διότι τιμῶσι τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ἔτι πλέον τὴν παρηγοροῦσι μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ ἄλλοτε γενόμενον δύναται νὰ γίνῃ καὶ πάλιν, ἰσχυρότερον, πραγματικώτερον καὶ διαρκέστερον, ὅτι εἰς τινας περιστάσεις καὶ μέρος ἢ συμπάθεια δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἰδιοτέλειαν, καὶ ἡμεῖς ν' ἀφορῶμεν ὀλιγώτερον εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ περισσότερον εἰς τὴν κοινότητα· καὶ διατὶ ὄχι εἴμεθα ἡμεῖς, οἱ Ἀγγλοὶ τοῦ καιροῦ τούτου ὀλιγώτερον πεφωτισμένοι ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἐκείνους, ἢ εὐθέςτεροι ἀπὸ τοὺς Θηβαίους; ἢ ἀγαπῶμεν τὰ δημόσια δικαίωματά μας, τὴν ἀσκησιν αὐτῶν, ἢ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ βάρη, ὀλιγώτερον παρὰ τοὺς ἀρχαίους Ῥωμαίους; Ὁχι βεβαίως· ὄχι μήτε κεραίαν ὀλιγώτερον, ἀλλὰ καὶ πολλὴν περισσότερον. Διότι ἡ προσδοκία δὲν εἶναι ζωηρότερα τῆς ἀπολαύσεως πάντοτε. ὁ ἐξωθεν βλέπων μ' ἐπιθυμίαν τὰ προσαγωγὰ πλακούντια εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ μαγείρου δὲν αἰσθάνεται πείναν μεγαλητέραν, παρὰ τὸν ἐντρυφῶντα ἐντὸς αὐτοῦ; Ἡξεύρομεν νὰ ἐκτιμῶμεν τὰ πολιτικά μας προνόμια, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ ἀρίστη ἀπόδειξις ὅτι εἴμεθα κατάλληλοι καὶ νὰ τ' ἀπολαύσωμεν. Τὰ ποθοῦμεν περιπαθῶς. Ἀλλὰ διατὶ ἀκόμη δὲν τ' ἀπηλαύσαμεν; Διότι ποθοῦμεν καὶ δὲν θέλομεν. Στερούμεθα ἑνεργοῦ καὶ ἐμβριθοὺς δημοσίου πνεύματος, καὶ ὅταν τούτων στέρωμεθα, ὅλαι αἱ λοιπαὶ δυνάμεις μας μένουν ἀτελεσφόρητοι. Διότι δημόσιον πνεῦμα καὶ ἐλευθερία εἶναι συγγενεῖς ὄροι, ἐπίσης συγγενεῖς ὡς ἀποτέλεσμα καὶ αἰτία, ἐπενεργοῦντες καὶ ἀντενεργοῦντες ἀμφοτέρω ἐπ' ἀλλήλους πρὸς τὴν ἀλλήλων προαγωγὴν, καὶ ἐντεῦθεν ἡ δυσκολία τῆς κτήσεώς των. Διότι ὡς εἶναι δύσκολος ἡ κτήσις ἐλευθερίας ἄνευ δημοσίου πνεύματος, ὁμοίως δυσχερὴς καὶ σχεδὸν ἀνέλπιστος εἶναι ἡ κτήσις δημοσίου πνεύματος ἄνευ ἐλευθερίας. Ὡστε ἡμεῖς οἱ στερούμενοι ἀμφοτέρων, εὐρισκόμεθα ἐντὸς κύκλου ἀποθετικῷ, περὶ τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ τρέχωμεν εἰς τοὺς αἰῶνας ἀνωφελῶς.

Ἄλλὰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐκείνοι, τὸ παράδειγμα τῶν ἐλευθέρων ἀνδρῶν εἰς τὸν κόσμον, δὲν εὐρίσκοντο εἰς τὰς αὐτὰς περιστάσεις κ' ἐκείνοι; Δὲν ἐμποδίζοντο κ' ἐκείνοι ἀπὸ προσκόμματα δυσυπέρβατα, καὶ μόνον τοῦτο δὲν ὑπερέβησαν τὰ προσκόμματα; Ναὶ ἀναμφιβόλως. Ἄλλ' ἂς θεωρήσωμεν τῶν καιρῶν τὴν διαφορὰν, καὶ αὕτη θέλει μᾶς ἐξηγήσῃ τὴν διαφορὰν τῶν ἀποτελεσμάτων. Οἱ ἐνεστῶτες ἄρχοντές μας εἶναι φρονιμώτεροι ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, καὶ προσφέρονται πρὸς τὸ ὑπήκοόν των ὡς ἕκαστος βοσκὸς, ἔχων τὴν κοινὴν δόσιν φρονήσεως, προσφέρεται πρὸς τὰ κτήνη του. Δὲν τὸ ἀφήνουν νὰ λιμώγῃ, οὔτε τὸ κεντοῦν εἰς ἐργασίαν ἐπέκεινα πάσης καρτερίας, φοβούμενοι μὴ ἐκλείψωσιν αἱ δυνάμεις του, ἢ μὴ παραφρονήσῃ καὶ ἀπωλέσωσι διὰ πάντοτε τὰ ἐξ αὐτοῦ ὠφελήματά των. Διὰ τοῦτο ἡ ἀντίστασις, ἂν καὶ εἰς τινὰς περιστάσεις φαίνεται καθήκον, δὲν ὑπαγορεύεται ὅμως ποτὲ ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἀνάγκην, οὐδὲ ἀπὸ τὴν σύνεσιν. Ἄλλ' οἱ ἀρχαῖοι τύραννοι σπανίως συγκαταβαίνοντες εἰς τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον μεταξὺ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς διαθέσεώς των παρεδίδοντο ἀχαλινώτως εἰς τὴν τυραννίαν. Οἱ ὑπήκοοι των συνωθούντο ὑπ' αὐτῶν εἰς στενόχωρον γωνίαν, καὶ κατηναγκάζοντο ἀπὸ ἀπελπισίαν μᾶλλον παρὰ ἀπὸ φρόνημα ἀνδρικὸν νὰ προσβάλῃ τοὺς δυνάστας των. Τῆς ἰδίας συντηρήσεως ἡ ὁρμὴ κατελάμβανε εἰς αὐτοὺς ἀγωνιῶντας χώραν δημοσίου πνεύματος, ἂν καὶ δὲν συνεταυτίζετο μὲ αὐτό· οὕτω τὰ ἄκρα συνέχονται· ἡ τυραννία φέρει τὴν ἐλευθερίαν. Εἰς τοὺς ἀρχαίους ἐδίδετο νὰ διέρχωνται πρὸς τὴν δόξαν διὰ τοῦ μαρτυρίου, ἀλλ' οὐχὶ εἰς ἡμᾶς. Ἡ νέα τυραννία εἶναι φορητὴ, καὶ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ὑποφέρηται. Τοιαύτη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦτον ἡ τῆς ἐλευθερίας ἀρχὴ εἰς τὰς πλείστας τῶν ἀρχαίων πόλεων. Ὁ λαὸς καταδυναστευόμενος ἔβλεπεν ὅτι εἰς μόνην τὴν ἔνωσιν ἤρúετο δύναμιν καὶ ἐλπίδα ἐλευθερίας· ἡ ἔνωσις παρήγαγε τὴν ἰδέαν καὶ τὴν ἀληθῆ ἐπιρροὴν δημοσίου πνεύματος, καὶ οὕτως ὑπερίσχυον φυσικῶ τῷ λόγῳ. Ἀληθὲς εἶναι

ὅτι τὸ δημόσιον τοῦτο πνεῦμα ἐγεννᾶτο κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τὴν ιδιοτέλειαν, καὶ ιδιοτέλειαν ἐννοοῦμεν εἰς τὴν στενωτέραν σημασίαν τῆς λέξεως. Ἀλλὰ καὶ τοιοῦτο ὄν ὑπηρετεῖ τοὺς σκοποὺς των ὡς ἂν ἐπήγαγεν ἀπὸ διανγεστέραν πηγὴν, καὶ ἀπὸ τὰς ὑψηλοτέρας ἀρχὰς, καὶ ἴσως καὶ κατὰτι καλλήτερα. Δι' αὐτοῦ κατέκτων τὴν ἐλευθερίαν των.

Κατὰ τινὰς ἡ ἐλευθερία αὕτη εἶναι ἀπλοῦν ὄνομα, ἀπλοῦν σύνθημα, ὡς αἱ ἐπωνυμίαι τῶν κυτρίνων καὶ τῶν ἐρυθρῶν εἰς φατρίας. Καὶ τῷ ὄντι ὡς διεφθάρει μεταξὺ ἡμῶν κατὰ τὴν λέξιν καὶ τὴν ιδέαν, δὲν σημαίνει πολὺ περισσότερον. Πρὸ τινος καιροῦ ἦτον ἡ λέξις αὕτη χρήσιμος κοινὸς τόπος, παγίς θαυμασία, ἀλλ' ἤδη ἐπαλαιώθη τὸ τέχνασμα. Ἀποροῦμεν φυσικῶ τῷ λόγῳ, τί ὠνειροπώλουν οἱ ἀρχαῖοι ὅταν ἐλάτρευον τὴν ἐλευθερίαν των, ὅταν τὴν ἐξεθείαζον, ὅταν τὴν ἀνύψωνον μέχρις οὐρανοῦ, ὅταν συνήπτον τὴν ιδέαν τῆς μὲ θείας ιδιότητος; ἦσαν ὅλ' αὐτὰ μάταιαι φωνασκαίαι, ἡ ἦσαν ἀλήθεια ἐμβριθής;

Ὀλίγον γνωρίζομεν εἰς Ἀγγλίαν τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἐλευθερίας, διὰ τοῦτο εἴμεθα πρόθυμοι νὰ κατεριωνεύομεθα τοὺς λαμπροὺς τίτλους οἵτινες ἀπεδίδοντο εἰς αὐτήν, Ἀλλ' εἰς τὰς ἀρχαίας δημοκρατίας, ἡ τοῦλάχιστον εἰς πολλὰς ἐξ αὐτῶν, ἡ ἐλευθερία ἦτον τῷ ὄντι πνεῦμα μεγαλειότητος, ἀρχὴ ὑπερφυοῦς δυνάμεως. Ἦτον τοῦ λαοῦ ἡ θεότης, καὶ τὸ δημόσιον πνεῦμα ἦτον ἡ θρησκεία του· διότι ὀλίγον οἱ τότε ἐφρόντιζον περὶ τῶν ψευδῶν των θεῶν, τοὺς ὁποίους ἀδιακόπως ἐπὶ σκηνῆς ἐξέθετον, καὶ προσεφέροντο πρὸς αὐτοὺς ὡς ἡμεῖς σήμερον πρὸς τὸν γελωτοποιὸν εἰς τὴν παντομίμην. Ὁ κοινὸς ὄχλος εἶχε βεβαίως τὰς περὶ αὐτῶν προλήψεις, τοῦ, ὡς καὶ οἱ χυδαιότεροι μεταξὺ ἡμῶν τὰς περὶ μάγων καὶ μαγισσῶν τοὺς ἐφοβοῦντο ἢ τοὺς ἔσκωπτον κατὰ τὴν σιγμιαίαν διάθεσιν. Ἀλλ' ἡ ἀληθὴς των θεότης ἦτον ἡ ἐλευθερία, τὴν ὁποίαν ἐλάτρευον διὰ τῆς θρησκείας τοῦ πατριωτισμοῦ· ἡ δὲ θρησκεία αὕτη, ἂν καὶ μὴ ἀνεγνωρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου, οὔτε βέβηλος ἦτον, οὔτε ἀτελεσφόρητος· ἐξ ἐναντίας ἐξ αὐτῆς ἐπορίζοντο ὅτι καλὸν

καὶ ὅ,τι γενναῖον εἰς τὸν δημόσιον χαρακτῆρά των. Ἡ βᾶσις καὶ τὸ πνεῦμά της ἦτον ἡ αὐταπάρνησις, ἡ ὑποταγὴ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν πολίτην. Ὁ Κικέρων λέγει ὅτι παρὰ τῷ λαῷ τόσοι κοινὴ ἦτον ἡ εὐήθεια, κ' ἐπομένως τόσοι ὀλίγοι ἀξιοσημείωτος, ὥστε δὲν εἶχεν ὄνομα εἰς τὴν γλῶσσάν του· οὐδ' οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον λέξιν διὰ τὸν πατριωτισμὸν, ἴσως διὰ τὸν ἴδιον λόγον. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ αὐταπάρνησις τιμᾶται καὶ διδάσκεται ἀφ' ὅλας τὰς θρησκειὰς καὶ ὅλας τὰς κυβερνήσεις. Ἀλλ' εἰς Μοναρχίας καὶ ὀλιγαρχίας θρησκευτικὰς μόνον διδάσκεται, εἰς δὲ τὰς δημοκρατίας ἐνεργεῖται πολιτικῶς. Εἰς τὰς μὲν, ὁ πολίτης ἐξαλείφεται ἐντελῶς, ἢ σχεδὸν, ἀπὸ τὸ ἄτομον. Ἡ ἄσκησις τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων γινομένη σπανίως ἔχει πολλὴν ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος ἐπιρροήν, ἐκτὸς μόνον πρὸς τὸ κακόν. Δὲν φέρει ποσῶς εἰς τὴν φιλανθρωπίαν· ἴσως μάλιστα τὸναντίον. Ὀλίγοι εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἔχουν ἄλλον σκοπὸν πρὸ ὀφθαλμῶν, ἐκτὸς τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἰδίων των συμφερόντων. Ὡς πρὸς τὸ δημόσιον, ἐναποτίθενται ὅλην τὴν περὶ αὐτοῦ φροντίδα εἰς τινὰς καθεσώσας Ἀρχὰς, ἢ ἂν τις πράττη κατ' ἄλλον τρόπον, αὐτὸς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἢ οἰσρηλατεῖται ὑπὸ ἀκαίρου ἐνθουσιασμοῦ, ἢ ἂν δὲν εἶναι πολλὰ πλούσιος ἐπιθυμεῖ ν' ἀπομείνῃ πένης. Διότι ἰσχυρὸς νοὺς ἀπαιτεῖται καὶ εὐστάθεια διὰ νὰ μακρυνθῇ τις ἀπὸ τοὺς πολλοὺς μετὰ τῶν ὁποίων συνεβάδισε δι' ὅλης τῆς ζωῆς, καὶ νὰ χαράξῃ ἰδιορρύθμως ἴδιον μονοπάτιον.

Ἀλλ' εἰς τὰς ἀρχαίας δημοκρατίας ἄλλως εἶχον τὰ πράγματα. Τότε τὰ πάντα ἦσαν συντεταγμένα εἰς τρόπον ὥστε ἡ περιουσία ἐκάστου ἀνήκε κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὸ δημόσιον, καὶ κατὰ δεύτερον εἰς τὸν ἰδιοκτήτην. Διὰ τοῦτο ἕκαστος εἶχε συμφέρον νὰ εὐοδοῦται ἡ πόλις. Ὁ Θουκυδίδης ἐκθέτει θαυμασίως τὸ καθήκον τοῦτο, τόσοι καθ' ἑαυτὸ, ὅσον καὶ τοὺς τρόπους τῆς ἐκτελέσεώς του, εἰς δημογορίαν τοῦ Περικλέους παρακινούντος τοὺς Ἀθηναίους νὰ ὑπομείνωσι μεθ' ὑπομονῆς τὴν δῆωσιν τῆς γῆς των, διότι οὐδὲν μὴ βλάπτον τὸ δημόσιον ἐδύνατο ν' ἀποβῇ ἐπιβλα-

βές εἰς πολίτας τοῦ δημοσίου. Καὶ τῶντι ὡς αἱ κοινώνιαι ἦσαν τότε ὀργανισμέναι καὶ ὡς ἐγίνετο τότε ὁ πόλεμος, ἡ ἀλήθεια αὕτη δὲν εἶχεν ἀνάγκην σχολείων. Ἡ συνείδησις ἐκάστου, ἂν δὲν ἦτον προδότης, τὴν ἐσχολίαζε κάλλιστα. Ἰδοὺ τὸ χρέος καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐκτελέσεώς του ἀποδεδειγμένος. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ μόνον· διότι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐνεργοῦσιν εὐσταθῶς ἐπὶ ἀφηρημένων μόνον ἀρχῶν. Τοῦτο εἶναι το μέγα τῶν μοναρχιῶν καὶ τῶν μικτῶν κυβερνήσεών μας ἐλάττωμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἡσθάνοντο αἱ ἀρχαῖαι δημοκραταίαι. Αἱ ἀρχαὶ τοῦ πολιτικοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεώς του μᾶς διαφεύγουσι, διότι δὲν ἐνεργοῦνται. Ἀλλ' οἱ ἀρχαῖοι ἡσκοῦντο καθημερινῶς εἰς αὐτάς. Σχεδὸν καθ' ἐκάστην ἡμέραν τῆς ζωῆς των ἐνήργουν πρακτικῶς τὰς ἀρχὰς ταύτας κ' ἐπομένως τὸ δημόσιον συμφέρον ἦτον τὸ πρῶτιστον τῆς ζωῆς των. Ὁ ἔμπορος, ὁ ἱατρὸς, ὁ οἰκογενειάρχης ὅλαι αἱ σχέσεις ἐν γένει ἐθεωροῦντο ὡς ὑποδεέστεραι τῆς τοῦ πολίτου, καὶ ὡς ἐκ τῆς σπουδαιότητος τῶν εἰς τὸν λαὸν ἐμπεπιστευμένων χρεῶν, τοῦτο ἦτον ἐπόμενον· διότι πραγματικῶς ὁ λαὸς ἦτον εἰς Ἀθήνας καὶ ἀλλαχοῦ ἐκτελεστικὴ δύναμις. Δὲν ἐδύνατο μὲν νὰ εἰσάξῃ ἀμέσως ὅποιανδήποτε πρότασιν ὡς οὐδὲ παρ' ἡμῖν ὁ βασιλεὺς, ἀλλ' εἶχεν ὑπερτάτην ἐξουσίαν οὐ μόνον κατ' ὄνομα ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ πρᾶγμα, τοῦ νὰ παραδεχθῇ ἢ ν' ἀπορρίψῃ ὅτι δῆποτε ἐψηφίζετο παρὰ τῆς βουλῆς. Πρὸς τούτοις καὶ ἡ βουλὴ αὕτη διὰ ψήφων ἐξελέγετο ἐκ τοῦ λαοῦ, ὥστε ὁ λαὸς ἐξεπλήρου καὶ τὰ τοῦ βασιλέως καὶ τὰ τῆς κάτω βουλῆς, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ τῆς ἄνω, διότι πολλάκις ἐδίκασεν ἀνεκκλήτως διαφόρους πολιτικὰς καὶ ποινικὰς ὑποθέσεις.

Ἐκ τούτων ἔπεται ὅτι ἐνῶ περ ἡμῖν ἡ προσοχὴ ἐκάστου περιορίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ ἐκάστου συμφέροντα, παρ' Ἀθηναίους μετετρέπετο ἀπὸ τὰ ἰδιαίτερα καὶ ἀτομικὰ εἰς τὰ τοῦ δημοσίου. Ἐρρέθη περὶ τῶν Γάλλων ὅτι ἡ ἀληθὴς κατοικία των εἶναι τὸ θέατρον καὶ τὸ καφφεπωλεῖον. Πολὺ ἀληθέστερον εἶναι περὶ τῶν Ἀθηναίων, ὅτι οἶκος

των ἦτον ἡ ἀγορά, καὶ τὸ δημόσιον θέατρον τὸ ὁποῖον (καὶ τοῦτο σημαίνει πολλὸν) ἦτον οὐχ ἥττον πολιτικὸν ἀπὸ τὴν ἀγοράν. Ἴσως ἡ κατάστασις ἐκείνη τῶν πραγμάτων εἶχε καὶ τὰ ἐλαττώματά της, δὲν τὸ ἀρνούμεθα, ἀλλ' ἐν γένει θεωροῦμεν τοῦτο ὡς ἐν τῶν πρωτίστων τῆς δημοκρατίας πλεονεκτημάτων. Καθ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος παραβλέπει τὸ ἴδιον ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, κατὰ τοσοῦτο γίνεται ὃν καθαρότερον, ὑψηλότερον, εὐγενέστερον. Τοιαύτη προφανῶς εἶναι ἡ τάξις τῶν Δημοκρατιῶν, τοῦλάχιστον τῶν συντεταγμένων κατὰ τὴν δημοκρατίαν τῶν Ἀθηναίων. Ποῦ δὲ ἡ ἀπόδειξις ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον φρόνημα γενναιότερον, ἢ ἦσαν ὀλιγώτερον ἀπὸ ἄλλα ἔθνη ἰσοτελεῖς; εἰς ὅλην τὴν ἱστορίαν των, εἰς τοὺς διηνηκεῖς ἀγῶνας των ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐλαχίστων πόλεων κατὰ τῆς ἀλαζονείας καὶ ὕβρεως τῶν Περσῶν, τῶν Λακεδαιμονίων, τῶν Θηβαίων, εἰς τὰ συνεχῆ παραδείγματα τῆς ἀφιλοκερδείας των εἰς πολλὰς πολιτικὰς περιζάσεις, εἰς τὴν προθυμίαν των νὰ ῥιψοκινδυνεύωσιν ὑπὲρ ὑψηλῶν καὶ μεγάλων σκοπῶν. Ἄς ἐνθυμηθῶμεν δὲ ὅτι τοῦτο ἦτον πολλὸ μᾶλλον ἀρετὴ παρὰ σήμερον· διότι ὅταν οἱ ἡγεμόνες μας κηρύττωσι πόλεμον, διακινδυνεύουσι μόνον τοῦ λαοῦ τὴν ἰδιοκτησίαν. Ὅσον δὲ διὰ τὴν ἰδίαν των καὶ τὴν τῶν σχετικῶν των, ὁ πόλεμος τὴν βελτιώνει συνήθως· εἰς τὸν ἐρωτῶντα "τίς ἐκστρατεύει ἰδίᾳ δαπάνῃ;,, δύναται ν' ἀποκριθοῦν εὐλικρινῶς· "βεβαίως ὄχι ἡμεῖς.,, Ἀλλὰ διὰ τὸν Ἀθηναῖον εἰρήνη ἢ πόλεμος ἦτον ζήτημα περὶ ζωῆς ἢ θανάτου· ὑπηρετεῖ, ἐμάχετο αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἐπρομήθευε τὰ ὄπλα του, ὑπέμενεν ὅλην τῇ ἐκστρατείᾳ τὰς ταλαιπωρίας, καὶ ἐπλήρωνε τὸ ἐπιβάλλον εἰς αὐτὸν τῶν δαπανῶν μέρος.

Τὸ δημόσιον τοῦτο πνεῦμα τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ καθημερινή των πείρα εἰς τὰς δημοσίας ὑποθέσεις δύνανται νὰ ἐξηγήσωσιν ὅ,τι ἄλλως ἤθελε φανῇ θαῦμα καὶ μυστήριον, τὸ νὰ ἐννοῶσι καὶ νὰ ἐκτιμῶσιν ὅ,τι οἱ ῥήτορες των τοῖς ἔλεγον. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὁ χαρακὴρ δημοσίου δη-

μηγορίας εἶναι ὅχι ὁ τοῦ συλλογισμοῦ καὶ τῆς αὐστηρᾶς λογικῆς, ἀλλ' ὁ τῶν ἀστεϊσμῶν. Τὸ κοινὸν ἴσεται καὶ ἀκούει, ὅχι διὰ νὰ μάθῃ, ἀλλὰ διὰ νὰ τερφθῇ καὶ νὰ γελάσῃ. Δὲν ἔχομεν τάξιν εἰς τὴν πολιτικὴν μας. Ἡμᾶς ἐκλογὴ ἢ δημηγορία μᾶς κινεῖ μὲ τρόπον ἀσυνήθην ἐνῶ εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἦτον πρᾶγμα σύνηθες τὸ ὁποῖον ἕκαστος πολίτης ἐννόει ὅσον καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὑπόθεσιν. Τοῦτο δὲν ἐθεωρήσαμεν ποτὲ ἀνηκόντως, καὶ διὰ τοῦτο ἀναγινώσκοντες τὸν Δημοσθένη, “ αὐτὴ ἡ δημηγορία, λέγομεν, δὲν ἀνεγνώσθη ποτὲ εἰς ὄχλον, συρφετώδη λαόν, εἰς δημοσίαν συνέλευσιν ἐντὸς ἀγορᾶς. Ἀδύνατον! ποτὲ αὐστηρότερον, ἐμβριθέστερον καὶ μᾶλλον σύντονόν τι δὲ ἀνεγνώσθη ἐντὸς γερουσίας, εἶναι ἀληθές, καὶ ἐπίσης ἀληθές εἶναι, ὡς ἔχομεν λόγους νὰ φρονῶμεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐξετίμων τὰς δημηγορίας ταύτας εἰς τήνσυγμὴν καθ' ἣν ἐπροφέροντο μὲ τὴν αὐτὴν ἀκρίβειαν, μὲ τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἀναγινώσκοντες αὐτὰς μὲ ὅλην τὴν ἀνεσιν. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται θαυμάσιον ἀλλὰ θαυμάσιος λαὸς ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι. Καὶ τοῦτο ὁμοῦ ἴσως μετὰ τῶν προεκτεθέντων λόγων δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὴν πρότασίν μας.

Σύγχρονος συγγραφεὺς ὁ Κ. Καρλύλος ἐδίδαξεν ὅτι διακριτικὸς χαρακτήρ τῆς μεγαλοφυΐας εἶναι τὸ νὰ ἀγνοῇ ἑαυτήν· καὶ ὡς παράδειγμα ἀναφέρει τὸν Σαίκεσπείρον καὶ Βέρνιον, καὶ ἴσως καὶ ἄλλους οἵτινες, λέγει, ὁσάκις ἐκφράζωσι τι ὥραϊον, φαίνονται ὡς νὰ μὴ γνωρίζωσι τὴν ἀξίαν του. Τὸ καθ' ἡμᾶς φρονοῦμεν ὅτι ὁ κανὼν οὗτος περὶ ἰδίας συναισθήσεως δὲν εἶναι ἀληθής. Ἀλλ' ἤθελεν εἶσθαι ὁμοιαληθέστερος ἂν τὸ ὄνομα τῷ Δημοσθένους ἤθελε προστεθῇ εἰς τ' ἀνωτέρω παραδείγματα. Αὐτὸς ἔχει τὴν θαυμασίαν ιδιότητα, ὅτι ποτὲ δὲν ἐπιδεικνύει θαυμασμόν, ἀλλὰ παραβλέπει αὐτὸν καὶ ὑψοῦται ὑπὲρ αὐτὸν, ὡς ὑψιπέτης αἰτὸς. Τοῦτο εἶναι τῆς δεινότητός του, τῆς διακριτικῆς αὐτῆς τοῦ Δημοσθένους ιδιότητος τὸ ἀποτέλεσμα. Δεινότητα δὲ λέγοντες ἐννοοῦμεν τὸ σύντονον τοῦ λόγου αὐτοῦ· οὐχὶ ὅτι καὶ τὸ φ ο β ε ρ ὸ ν δὲν ἐδύνατο νὰ νοηθῇ ὑπὸ τὴν λέξιν ταύτην· διότι τίς δὲν γνωρίζει τὸ περὶ Μιχαὴλ Ἀγγέ-

λου " Di Michel Angelo la terribil via,, . Ἄλλ' ἄς ἐπανεέλθωμεν εἰς τὸν Δημοσθένη. Ἡ ἔλλειψις αὐτῇ πάσης ἐπιδείξεως εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς δεινότητός του· διότι αἱ δύο αὗται ιδιότητες δὲν δύνανται νὰ συνυπάρξωσι διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν συνάπτεται τὸ πῦρ μὲ τὰ ἄχυρα. Κατὰ τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνάγκης ἡ μία χωνεύεται εἰς τὴν ἄλλην.

Πολλὰ ἡμφισβήτησαν οἱ Σοφισταὶ ἂν ὁ Ἰσαῖος ἦ ὁ Ἰσοκράτης ἦτον διδάσκαλός του. Σοφιστικὸν τῶντι τὸ ζήτημα, καὶ κενὸν ἐντελῶς ὀρθοῦ λόγου. Διότι ἐπίσης εἶναι πιθανὸν νὰ ἦτον ὁ εἰς ἢ ὁ ἄλλος, καὶ μόλις 'κατὰ σοφίσματος ἀξίαν νὰ ὑπερτερῇ ἡ μία πιθανότης τὴν ἄλλην. Ὁ Δημοσθένης μαθητὴς τοῦ Ἰσοκράτους! Δι' ἀγάπην Θεοῦ ἄς λείψ' ἡ ἀντιπαράθεσις! Ἡ μικρότης εἶναι ἀσημαντος καθ' ἑαυτὴν, ἀλλὰ γίνεται περιφρονητὴ ἀντιπαβαλλομένη πρὸς τὴν μεγαλειότητα. Περισσότερον πνεῦμα ὑπάρχει εἰς μίαν μόνην τοῦ ῥήτορος φράσιν ἀφ' ὅ,τι ἀρκεῖ διὰ ν' ἀναρπάσῃ τὸν σοφιστὴν μὲ ὅλας τὰς κεκαλλωπισμένας γελοίας ματαιοφροσύνας του, καὶ νὰ τὸν σφενδονίσῃ εἰς τῶν ἀνοήτων τὸν ὄμιλον. Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς ἔχει καὶ αὐτὸς μακρὰν καὶ ματαίαν συζήτησιν περὶ τοῦ ἂν ὁ Δημοσθένης ἔμαθε τὴν ῥητορικὴν ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην. Ὁ Διονύσιος συμπεραίνει ἀρνητικῶς· " Διότι βεβαίως, λέγει, τοιοῦτος ἀνὴρ παρήγαγεν αὐτὸς ἑαυτόν." Ὁ λόγος οὗτος εἶναι φρόνιμος, καὶ δι' αὐτὸν συγχωροῦμεν τὴν λοιπὴν του μακρηγορίαν, προσθέτοντες μόνον ὅτι ἂν τὸ τέλος προετίθετο τῆς ἀρχῆς, ἡ λοιπὴ ἡμφισβήτησις ἤθελεν εἶσθαι ἐντελῶς περιττή. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἰσοκράτης, ὁ Ἰσαῖος, αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης, ἕκαστος ἢ καὶ ὅλοι ὁμοῦ δὲν ἐδύναντο νὰ παραγάγωσιν ἄνδρα ὁποῖος ὁ Δημοσθένης, καθὼς ἄρθρα, παραδείγματος χάριν, δημοσιογράφων μας, δὲν δύνανται ὅπως δῆποτε τροπολογούμενα καὶ συνδυαζόμενα νὰ μεταβληθῶσιν εἰς Φιλιππικὸς καὶ Ὀλυνθιακοὺς.

Ὁ Δημοσθένης, ὡς τοῦτο καταφαίνεται ἐξ ἀποδείξεων

κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἀναμφισβητήτων, ἦτον ἄνθρωπος αὐτοδίδακτος. Καὶ τῶντι δὲν ἔχομεν ἄλλο παράδειγμα ὑψηλοτέρας καὶ κατανυκτικωτέρας αὐτοδιδασκαλείας, μεγαλειότητος κατακτηθείσης ἐπὶ δυσκολιῶν. Ὁ Πλούταρχος μᾶς λέγει. ὅτι ἦτον ἰσχνὸς τὴν φωνὴν καὶ τὸ σῶμα, καὶ δύσπνους· ὅτι διὰ τὰ ἐπανορθώσῃ τὰς ἀσθενείας ταύτας ἐγείρετο πρῶτ', ἀνέβαινε τρέχων τοὺς λόφους, ἀπήγγελλεν εἰς τὸ παραθαλάσσιον, διὰ τὰ μάθῃ ν' ἀνθίσταται καὶ τὰ δαμάξῃ ἀντίπαλον φοβερώτερον, τὸν σάλον, τὰς κινήσεις καὶ τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ ἀγρίου λαοῦ. Προσέτι ὅτι ἐπτάκις ἀντέγραψεν ἰδιοχείρως τὸν Θουκυδίδην· ὅτι συνήθιζε τὰ λαλῆ ἔχων εἰς τὸ στόμα λιθάρια, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ τὰ ὑπερνικήσῃ φυσικόν τι ἐλάττωμα περὶ τὴν προφορὰν του. Ὁ Κικέρων μᾶς λέγει, ὅτι δὲν ἐδύνατο τὰ προφέρῃ τὴν λέξιν ῥήτωρ, ἐξ αἰτίας ὀργανικῆς τινος ἀτελείας. Ἄλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς διῡσχυρίζομεθα ὅτι ὁ Κικέρων ἀπατᾶται περὶ τῆς αἰτίας, ὅτι τὸ κώλυμα ἦτον ἠθικὸν μᾶλλον παρὰ φυσικόν, ὅτι ἡ λέξις ἔμεινεν εἰς τὸν λάρυγγα τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς, διότι εἶχεν ἔμφυτον τὴν πρὸς αὐτὴν ἀπέχθειαν.

Τινὲς λέγουσι ὅτι ὅλα τὰ διηγήματα ταῦτα εἶναι ἀπλαῖ σοφιστῶν ἐφευρέσεις· ἀλλὰ δὲν ἠξεύρομεν διατί ὅσάκις ἀπαντῶμεν χρήσιμόν τι, ὑποθέτομεν πάντοτε ὅτι προέρχεται ἀλλαχόθεν καὶ ὅχι ἀπὸ ἀποθήκης τοῦ ἐμπορευομένου ἀχρήστους ἀνοησίας. Ὑπάρχει ἴσως ὑπερβολή, ἴσως ἔλλειψις ἀκριβείας. Ἀλλ' ἠξεύρομεν ὅτι ὁ ἀνὴρ εἶχε τὴν φρένα ἀδάμαστον, καὶ διατί τὰ μὴν ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ πράξεις του αὐταὶ ἦσαν τὰ πρῶτα δοκίμίᾳ της;

Ὡμιλήσαμεν περὶ τοῦ ῥήτορος καὶ τοῦ αὐτοδιδάκτου· ἄς ἴδωμεν καὶ τὸν πολιτευόμενον. πρὸς τοῦτο πρέπει ν' ἀναβλέψωμεν εἰς τὰ ὕψη, εἰς ἀνώτερα ὕψη ἀκόμη παρὰ μέχρι τοῦδε, μ' ὅλον ὅτι τὸ ὕψος τοῦ ῥήτορος ἦτον μέγα. Ἡ πολιτικὴ εἶναι τὸ ἀνώτατον εἶδος, καὶ ὁ δευτερεύων εἰς τὸ ἀνώτατον, δύναται ἀκόμη τὰ πρωτεῖα τοῦ πρωτεύοντος εἰς κατώτερον. Ὡς πρὸς τὴν διαφορὰν μεταξὺ

τῶν δύο εἶναι προφανές ὅτι ὁ ἄριστος ῥήτωρ εἶναι κατωρθῶν νὰ στηρίξῃ τὴν γνώμην του, καλὴ ἢ κακὴ εἶναι.

Δὲν εἶναι ἠθικὸν ὄργανον ὡς ὁ πολιτικὸς. Δύναται νὰ θελήσῃ νὰ ὑπερασπισθῇ τὰς κακὰς κλίσεις του ἀπ' ἐναντίας τοῦ δημοσίου καλοῦ, καὶ μ' ὅλον τοῦτο ἡ ῥητορεία του δύναται νὰ εἶναι ἀρίστη. Δὲν ἔχει νὰ κρίνῃ καὶ νὰ διακρίνῃ μεταξὺ καλῶν καὶ κακῶν ἀρχῶν, νὰ προῖδῃ τ' ἀποτελέσματα, νὰ προβλέψῃ περὶ τῶν ἀρίστων μέσων, καὶ νὰ τὰ διαθέσῃ ἐπὶ τὸ ἄριστον· ἐργάζεται λόγους, καὶ αὐτοὶ εἶναι παθητικοί, καὶ ὑπόκεινται, ἂν ἡξεύρῃ νὰ τοὺς ἐργασθῇ, εἰς τὴν θέλησίν του. Δὲν ἔχει τινὰ σχέσιν μὲ τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ καὶ τὰς δυσκολίας των. Θεωρεῖ τὸ κάθε τι ὅπως θέλει, οὐδ' ὑπάρχει σοιχείον ἀντιστάσεως τὸ ὁποῖον νὰ ὑπερνικήσῃ. Ἄλλ' ὅλα ὅσα ἀπφατικῶς λέγομεν περὶ τοῦ ῥήτορος, πρέπει νὰ ῥηθῶσι καταφατικῶς περὶ τοῦ πολιτικοῦ· ὅ,τι ὁ ἄλλος παραβλέπει, τοῦτο πρέπει νὰ πράξῃ αὐτὸς· καὶ ἂν μόνον μετρίως καλῶς πράττῃ καταπολεμῶν κατὰ τῶν δυσκολιῶν, ἀνώτερος εἶναι πάλιν τοῦ λαλοῦντος θαυμασίως κατὰ τοῦ ἀέρος, καὶ μηδὲν πράττοντος.

Ἄλλ' ἀδιάφορον διὰ τὸν προκειμένον λόγον μας ἂν δευτερόβαθμος πολιτικὸς εἶναι τοῦ πρωτοβάθμου ῥήτορος ἀνώτερος. Διότι ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν εἶναι ὁ Δημοσθένης ὡς ῥήτωρ, ὡς πολιτικὸς, εἶναι ὅχι κατώτερος. Κατ' ἀμφοτέρα κατέχει θέσιν εἰς τὴν ἀνωτάτην τάξιν, ἂν τῶντι δὲν εἶναι ἀνώτερος πάσης τάξεως. Διὰ ν' ἀποδείξωμεν ὅτι εἶναι τις μέγας πολιτικὸς, πρέπει νὰ δηλώσωμεν ὅτι ἦτον ἐμπρὸς τῆς ἐποχῆς του, καὶ ἔσυρε μεθ' ἑαυτὸν τὸν αἰῶνα του. Τοῦτο εἶναι τὸ ἀληθὲς γνῶρισμα, καὶ τοιοῦτος ἦτον ὁ Δημοσθένης. Πρῶτον, ἦτον ἐμπρὸς τῆς ἐποχῆς, ἴδομεν ὅτι εἰς τὴν βιαίαν ἐκείνην τῆς κοινωνίας κατάστασιν ὁ πολίτης συναπώλλυτο μετὰ τῆς πολιτείας, ὡς τὰ φύλλα μετὰ τοῦ δένδρου. Ἐκ τούτου τὴν σμικρὰν ἰδιοτέλειαν διεδέχθη πλατυτέρα, τὸ ἴδιον συμφέρον ὁ πατριωτισμός. Ὁ κοινὸς νοῦς ὡς ἐδῶ προῶ-

δενεν ἄλλ' οὐχὶ περαιτέρω· ἐξ ἐναντίας πᾶσα δυνάμειος αὐξήσεις εἰς τινα πόλιν ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἄλλων ζηλοτύπως καὶ οὐχὶ εὐνοϊκῶς· ἐδύναντο νὰ θεωρήσωσι τὴν ἐνίσχυσιν ταύτην ὡς ἐπωφελὴ εἰς τὰ γενικά των συμφέροντα, διότι ὅλαι αἱ δημοκραταί εἶχον κοινὸν συμφέρον κατὰ τῆς τυραννίας. Ἄλλ' ἐκάστη δημοκρατία ἐξεναντίας ἐνόμιζεν ὅτι σμικρύνεται αὐξανομένης τῆς γείτονός της. Τὸ ἀποτέλεσμα τούτων ὅλων ἦτον φυσικῶ τῷ λόγῳ ὑποψίαι, ζηλοτυπία, ἀναρίθμητοι ἔριδες, πολιτεῖαι διαιρούμεναι ἀπ' ἀλλήλων, καὶ ὁ ἰσχυρὸς ἐχθρὸς ἐν τούτοις ἐπερχόμενος ὡς λέων καὶ ἐκλέγων τὰ θύματά του. Ἄπαξ ἡ δὲ, ἐπὶ τῶν Περσικῶν π. χ. τοὺς βλέπομεν συνδεθέντας εἰς συμμαχίαν. Ἄλλὰ τοῦτο ἐπέφερεν ἡ ἐξωτερικὴ τῶν περιστάσεων ἀνάγκη, καὶ οὐχὶ ἐσωτερικὴ τις διεσκημμένη ἀρχή. Ἄλλ' ἡ ἀνάγκη ἔπαυσε, καὶ ἐσκορπίσθησαν ἐν τῷ ἄμα.

Ἄλλὰ τοῦ Δημοσθένους τὸ βλέμμα ἐξετάθη πολὺ μακρύτερον τῆς περιωρισμένης ταύτης πολιτικῆς· εἶχε σκοπὸν πρὸς τὸν ὅποιον ἔτεινεν ἀνενδότως, καὶ ὁ σκοπὸς οὗτος ἦτον ὁ σύνδεσμος ὅλης τῆς Ἑλλάδος εἰς ἓν, ὥστε ἐκάστη πόλις νὰ γίνῃ ὡς εἰς πολίτης τῆς κοινῆς πολιτείας, καὶ ἐκάστη, ἀντὶ νὰ λεηλατῇ τὴν γείτονά της, νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐξ ἐναντίας εἰς τὴν ἐπιτυχίαν της πρὸς κοινὸν ὄφελος, καὶ ὑπὲρ κατακτήσεως κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Τοῦτο, θεωρητικῶς εἶναι ἀπλοῦν βέβαια. Ἄλλὰ τὸ νὰ συνδεθῶσιν ὅλαι αἱ Εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις δὲν ἠθελεν εἶσθαι πρᾶγμα εὐκόλον οὐδ' εἰς αὐτοὺς τοὺς καιροὺς· καὶ τοιαύτης τότε συμμαχίας εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἦτον εὐκολώτερον τὸ σχέδιον καὶ ἡ ἐκτέλεσις διὰ πάντα πολιτικὸν ὀλιγώτερον ἐξοχόν.

Ἄλλ' ὅ,τι θαυμάζομεν εἰς τὸν Δημοσθένην δὲν εἶναι τόσον τὸ πολιτικὸν του σχέδιον, ὅσον ἡ μέθοδός του. Το σχέδιον ἦτον καλὸν καὶ ἐνδοξόν, ἀλλ' ἡ μέθοδος ὑπῆρξεν ὑψηλῇ· τὸ δὲ ὕψος τῆς μεθόδου δὲν ἦτον ὕψος ἐξημμένης καὶ ἀτελεσφορήτου φαντασίας, ἀλλ' ὕψος τῆς μεγάλης, τῆς ἀπλῆς

καὶ ἱερᾶς ἀληθείας· ἐστρέφετο δὲ περὶ τὸ ἐφεξῆς ἀντικείμενον, νὰ ἐγγύσῃ κατὰ πρῶτον εἰς τὸν δημόσιον νοῦν ἡθικὴν μεγαλοφροσύνην, καὶ νὰ κάμῃ ὥστε ἡ ὑλικὴ αὔξησις τοῦ λαοῦ νὰ ἐκπηγάσῃ ἀπὸ τὴν ἡθικὴν μεγαλειότητα· ἰδοὺ ὁ σκοπὸς τοῦ Δημοσθένους δι' ὅλης του τῆς ζωῆς· πῶς δὲ τὸν ἐξετέλεσε, τοῦτο δυνάμεθα νὰ τὸ ἴδωμεν καὶ νὰ ἐπιχαρῶμεν εἰς πᾶσαν σελίδα καὶ σχεδὸν εἰς πᾶσαν περίοδον τῶν λόγων του λαμβάνων ἀφορμὴν διὰ νὰ συμβουλευσῇ ἰδιαίτερόν τι πολιτικὸν σύστημα, ἢ νὰ ἐπιμείῃ εἰς ἰδιαίτεραν τινα πράξιν ὑποβάλλει ὅχι δημῳδεῖς καὶ ἐξωτερικὰς αἰτίας, ὅχι τὴν ἀπόκτησιν π. χ. πλούτου, ὅχι τὴν ἑκτασιν τῆς χώρας, τὴν ἀποφυγὴν τοῦ δεῖνα ἢ δέῖνα κινδύνου, ὅχι τὴν ἱκανοποίησιν ἰδιαίτεράς τινος ἀντιπαθείας, ἢ ἰδιαίτερας προλήψεως· οὐδὲν τοιοῦτον. ἀλλὰ τί! τὰ ὑψηλότερα καὶ εὐγενέστερα ἐκεῖνα ἐξωτερικὰ ἐλατήρια τὰ ὅποια αὐτὸς οὗτος ἐπολιτογράφησεν εἰς τὴν πολιτείαν τῶν Ἀθηναίων, καθιδρύσας αὐτὰ ἐντὸς τοῦ δημοσίου φρονήματος, ἐλατήρια δικαιοσύνης, τιμῆς καὶ πατριωτισμοῦ ὅχι μόνον ὑπὲρ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀλλ' ὑπὲρ ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ἀμίλλης πρὸς τοὺς ἐνδόξους προγόνους των, ἀντιστάσεως κατὰ τῶν τυράννων, καὶ προόδου τῶν ἐλευθέρων ἀρχῶν καὶ τοῦ ἐξευγενισμοῦ, κατὰ τὴν ἑκφρασιν τοῦ Μιλτωνος, δι' ὅλης τῆς οἰκουμένης.

Τὸ δημόσιον φρόνημα ἦτον εἰς αὐτὸν οὐχὶ μόνον ὑψηλὸν καὶ εἰλικρινές. ἀλλὰ καὶ ἔμπεδον· ἔχομεν τὴν λαμπροτέραν περὶ τοῦ τοιούτου ἀπόδειξιν εἰς τὰς ἐσχάτας τῆς ζωῆς του ἡμέρας· εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι εἰς τὰς ἐλληνικὰς πολιτείας τὸ συμφέρον τοῦ πολίτου ἦτον τὸ πρῶτιστον τοῦ πολίτου συμφέρον, τὰ ἄτομα ἦσαν τόσοι ἀσθενῆ, ὥστε δὲν ἐδύναντο νὰ μένωσι μεμονωμένα, καὶ διὰ τοῦτο ἠναγκάζοντο νὰ ἐπακουμβῶσιν εἰς τὴν πολιτείαν· ὡς ἐκ τούτου συνέβαινε πολλάκις, ὥστε ἐνῶ διὰ τὴν ἐπικράτησιν πολεμίας τινος μερίδος ἐγίνετό τις ὑπερόριος ἐκ τῆς χώρας, προσετίθετο εἰς ἓν ἐκ τῶν ἀντιπάλων κομμάτων, ὅπου ἦτον πιθανώτατον νὰ τύχῃ καὶ συμπαθείας καὶ ἐνισχύσεως· μυρία παρα-

δείγματα τοιαύτης αὐτομολήσεως ὑπῆρξαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Δημοσθένους, ἀλλ' ὁ Δημοσθένης αὐτὸς ἦτον ἀνώτερος καὶ τοῦ αἰῶνος καὶ τῶν συγχρόνων του, καὶ τοῦτο ἀπέδειξε διὰ τῶν πράξεών του εἰς ἐκείνας τὰς περιστάσεις· εὐθὺς μετὰ τὴν ἐξορίαν του, ἀντὶ τοῦ νὰ δημιουργήσῃ νέαν πατρίδα συνδεόμενος μετὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος του, καὶ οὕτω νὰ ἐπιτύχῃ καὶ ὠφελείας καὶ ἐκδίκησιν, προετίμησε νὰ μένῃ μᾶλλον πατριώτης, ὑπηρετῶν τὴν πατρίδα του, ὅχι τφόντι ὡς πρέσβυς, ἀλλ' ὡς δημεγέρτης, ἀποτεϊνόμενος πρὸς τὰς κυριωτέρας ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ συνηγορῶν ἐκθύμως καὶ ἐπιτυχῶς εἰς τε τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν βάσεων τῆς προτέρας πολιτικῆς τῆς· καὶ δὲν εἶναι ταῦτα ἡ μόνη ἀπόδειξις περὶ τοῦ πόσον ἦτον ἀνώτερος τοῦ στασιαστικοῦ πνεύματος καὶ τῆς εὐτελοῦς ἐκείνης μικροπρεπείας ὑπὸ τῆς ὁποίας κινούμενος ἤθελε πράξει μᾶλλον τυφλῶς καὶ καταστρεπτικῶς παρ' ὅ,τι ἤθελε φανῇ ἄσυνεπής· πρὸς οὐδὲν ἄλλο δὲν διέκειτο τόσον θερμῶς ὁ Δημοσθένης, ὅσον εἰς τὴνκατὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ Φιλίπου ἀντίστασίν του, ἀντίστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν οὐδεὶς παρὰ τὸν Δημοσθένη ἦτον σφοδρότερος· καὶ μ' ὅλα ταῦτα ἐφάνη ἅπαξ συμβουλευὼν τὴν εἰρήνην μετὰ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου πολεμίου· τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁσάκις ἐβλεπεν ὅποιανδήποτε χρεῖαν τῆς πόλεως, εὐθὺς ἐδύνατο νὰ ὑποκύψῃ εἰς αὐτήν, καὶ πώποτε δὲν ἤθελε τὴν καταστροφὴν τῆς πατρίδος του, ἐνδίδων εἰς ἰσχυρογνωμοσύνην ἢ εἰς ἰδιοτελὴ ἀλαζονείαν.

Ὅλίγα τινα μέλλομεν νὰ προσθέσωμεν περὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς ζωῆς του, τῆς ἀνακλήσεώς του, τῆς ἐν-θουσιώδους ὑποδοχῆς του, τῆς δευτέρας ἐξορίας του, τοῦ θανάτου του, καὶ τῆς παραδόξου καὶ θαυμαστῆς ὁμοιότητος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Κικέρωνος εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιστάσεις τῆς ζωῆς του· ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ ἡ φήμη τῆς δωροδωκίας, τὴν ὁποίαν μῆτε ἀποσιωπῶμεν, μῆτε πάλιν θέλομεν νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς αὐτήν, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, διότι δηλαδὴ δὲν ὑπάρχει ἀπόδειξις ἀποχρῶσα περὶ τῆς φήμης, καὶ

πολλὰ ὀλιγώτερον περὶ τοῦ πράγματος· ὅχι διότι κρίνομεν οὕτω ὡς ἐκ τοῦ προλαβόντος χαρακτήρος καὶ τῆς διωγωγῆς του, ἔστω καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ Δημοσθένους, ἀρκεῖ νὰ ὑπῆρχε πιθανή τις κατ' αὐτοῦ μαρτυρία· τοῦναντίον γνωρίζομεν πολλοὺς, οἵτινες ἂν καὶ πολλάκις ἀνωφελῶς ἐπειράσθησαν. ὑπέπεσαν ὅμως τέλος πάντων εἰς πειρασμὸν· ἀλλ' αἱ περὶ δωροδοκίας κατακραυγαὶ εἶναι αἱ προχειρότεραι, καὶ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους περιεφέροντο εἰς τὰ ζῶματα παντὸς ἀποτυχόντος ὑποψηφίου ἢ ὁποιοῦνδήποτε παραγγέλλοντος· διὰ τοῦτο εἶναι εὐλογον, πρὶν δώσωμεν οἰανδῆποτε προσοχὴν εἰς τὴν φήμην, νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς ἀξιοπίστους πηγὰς καὶ νὰ μὴ ἀρκεσθῶμεν εἰς σπερμολογίας τὰς ὁποίας μόνος ὁ Πλούταρχος ἔκρινεν ἀξίας νὰ ἀναφέρῃ καὶ αἵτινες, ἄνευ αὐτοῦ, δὲν ἤθελον τύχη τῆς παραμικρᾶς πίστεως· καὶ τοῦτο μὲν εἶναι ἀδέσποτος φήμη, ἡ δὲ ἱστορία περὶ τῆς φυγῆς του ἐκ τῆς Χαιρωνείας εἶναι ἀνίσχυρος ἀλήθεια· καὶ τόσον ἀνόητον εἶναι τὸ νὰ θεωρῇ τις ὡς πολλοῦ λόγου ἀξίαν τὴν τοιαύτην φήμην, ὅσον τὸ νὰ παραδέχεται τὴν φορτικὴν γραφὴν τοῦ Γίλρεϋ περὶ τῆς φυγῆς τοῦ Ναπολέοντος ἐκ τῆς Μόσχας, ὡς σπουδαίαν ἱστορικὴν ἀπόδειξιν· ἀλλ' ἐπειδὴ ὅλα ταῦτα λέγονται καὶ πιστεύονται, εἰς τί ἄρά γε συνίζανται; εἰς τὰ ἐφεξῆς, ὅτι ἐνῶ οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔφευγον ἐκ τοῦ ζυματοπέδου, ἔφυγε μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ Δημοσθένης· τότε βεβαίως μᾶλλον παράποτε, ἢ φρόνησις ἦτον ἢ καλητέρα ἀνδρεία· διότι ἐὰν ἦτον τόσον ἀπονενοημένος ὥστε νὰ μείνῃ μόνος, τί ἤθελε προκύψει; νίκη λαμπροτέρα τοῦ Φιλίππου καὶ καταστροφὴ πληρεστέρα τῶν Ἀθηνῶν· περὶ δὲ τῆς δωροδοκίας, ἴσως δύναται αὕτη νὰ χρησιμεύσῃ μόνον ὡς δεῖγμα τῆς δολίας, τῆς πικρᾶς καὶ τῆς ἀδυσωπῆτου κακεντρεχείας τῶν ἐχθρῶν του, ἀλλ' εἰς ἄλλο τίποτε δὲν συντελεῖ.

Ἴδομεν ἀνωτέρω τὸν μεγαλήτερον ἄνδρα τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὰς ποικίλας αὐτοῦ φάσεις, τὸν αὐτοδίδακτον, τὸν ῥήτορα, τὸν πολιτικόν, τὰς δυνάμεις, τοὺς ἀγῶνας, τὰς ἐπιτυχίας του. Λέγομεν ἐπιτυχίας, διότι κανεῖς

ἄς μὴ νομίσῃ ὅτι ἀπέτυχεν· ἂν καὶ ἡσάλπιγξ τῇ- ἰσο-
ρίας εἶναι χαλκίνη, μὴ τὴν πιστεύητε. Ἡ εὐγενεστέρα
περικοπὴ εἰς ὅλα του τὰ συγγράμματα εἶναι ἡ μεγα-
λοπρεπὴς ἀπολογία του κατ' αὐτῆς ταύτης τῆς κατηγορίας
εἰς τὸν περὶ Στεφάνου λόγον. Διῖσχυρίζομεθα ὡς βέβαιον
ὅτι ἐπέτυχεν εἰς ὃ, τι ἐπεχειρίσθη, καὶ ἂν ἡ ἐπιχειρίσις
συνέπεσε νὰ ἀποτύχῃ· ὅ,τι ἀπ' αὐτὸν ἐξαρτᾶτο, τὸ ἐξε-
πλήρωσε, καὶ τί παρὰ τοῦτο δύναται ὁ ἄνθρωπος περισσό-
τερον; ἔαν οἱ συνεργάται του δὲν ᾔσαν ἐπίσης εὐτυχεῖς,
ἡ ἀποτυχία των δὲν ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν· ἄς δώσωσιν ἐκεῖ-
νοι λόγον. Ἐὰν ἀπρονόητοι περιστάσεις συνέδραμον εἰς
τὴν ἀποτυχίαν του, ἔαν ἡ ἀνωτάτη πρόνοια μὲ τὸν παν-
σθενῇ αὐτῆς βραχίονα ἐκηρύχθη κατ' αὐτοῦ, ἔαν ὄρη
ἐσφενδονίζοντο κατὰ τινος, πῶς οὗτος ἤθελεν ἀντιστῆ;
δὲν ἐδυνήθη, δὲν ἔπραξεν, ἀλλ' ἔπραξε τι πιριπλέον, καὶ
κατ' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς συγχρόνους του, ἔκαμε τὴν κατασρο-
φὴν του ἐνδοξοτέραν τῆς νίκης τῶν ἀντιπάλων του· βλέ-
πε τὸ τελευταῖον ἀποτέλεσμα· ὁ ὕλικός θριάμβος τοῦ
Μακεδόνα πρὸ πολλοῦ ἐγένεν ἄφαντος καὶ ἀπωλέσθη· μή-
τε μνήμη μήτε ἔχνος δὲν μένει σήμερον, καὶ αὐτὰ τὰ συμ-
βεβηκότα τῆς ζωῆς του ὑπάρχουσι γνωστὰ ἐκ μόνων τῶν
λόγων τοῦ μεγάλου ἀντιπάλου του· ἀλλ' ἡ ἡθικὴ νίκη τοῦ
Δημοσθένους καὶ τῶν Ἀθηναίων, ὁ κρότος τῶν μεγαλο-
ψύχων ἀγόνων των, αἱ ἐνδοξοὶ αὐτῶν θυσίαι, ζῶσιν ἀκό-
μη, καὶ λάμπουσι, καὶ θέλουν ζῆ καὶ διαλάμπει ἐπὶ μᾶλ-
λον καὶ μᾶλλον, ἐνὸς ὑπάρχει μνήμη μεταξὺ τῶν ἀν-
θρώπων.

London et westminster Review.

A. 'P. 'P.